

Βιζυηνὸς Γενάρια.

Κ. ΠΑΛΑΜΑ

ΒΙΖΥΗΝΟΣ ΚΑΙ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ

Ἐκδόσιν αὐτῶν τοῦ βιβλίου
Παλῆς καὶ ἐκδόσιν αὐτῶν
τοῦ 18 αἰῶνος τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐκ-
δόσιν Φαρνασσῶν
τόμος δυνάμει
ἐκδόσιν δυνάμει
ἐν Ἀθήναις.

ἐκδόσιν Ἰωάννου Δ. Παλάμα

1925.

Ὑψηλότατε, Κυρίες, Κύριοι.

1. Πατριδολατρεία.

Νοῦς ἀπὸ τοὺς καθολικώτερον τῶν αἰώνων, ὁ μέγας Γκαῖτε, μιλεῖ στὰ «Χρονικά» του γιὰ κάποιο νέον Ἕλληνα, Παπαδόπουλος τὸνομά του. Τόνη γνώρισε στὰ 1817, φοιτητὴ στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἰένας. «Τίποτε δὲ μὲ συγκινεῖ τόσο» τοῦ ἔλεγεν ὁ νέος— ὅσο μὲ συγκινεῖ ὁ καθηγητὴς μου κάθε φορὰ πού τὸν ἀκούω νὰ μιλῇ γιὰ τὴν ἀρετὴ, γιὰ τὴν ἐλευθερίαν, γιὰ τὴν πατρίδα. Πάντα κι ἀκατάπαυτα βουτίζουνε σταῦτιά μου καὶ στὰ βαθιὰ τῆς ψυχῆς μου ἀντιλαλοῦν τὰ τρία ὑψηλονόητα λόγια: «Ἀρετὴ, Ἐλευθερία, Πατρίδα!» Ὁ νέος αὐτὸς Παπαδόπουλος μοῦ φαίνεται πῶς συμβολίζει μὲ τὰ ἐνθουσιαστικά του ξεφωνήματα τὴ νέα ἑλληνικὴ ψυχὴ, τρισυπόστατα πρωτοφανερωμένη τότε μὲ τὴν ποίησίν της πού εἶναι, καὶ ἀπὸ τὰ πρῶτα ντροπαλά του μισανοίγματα, τὸ μοσχοβολισμένο ἀμαραντολούλουδο τῆς ψυχῆς αὐτῆς. Ἀνίσως καὶ σταματούσαμε σὲ τρία, σὰν ἰδεατά, ση-

μεῖα στοὺς ποιητικούς μας ὀρίζοντες καὶ στὸν ἴδιο καιρὸ καὶ λίγο ὕστερ' ἀπὸ τότε πὺν μεγαλοφωνοῦσε τὴ συγκίνησή του ὁ νέος φοιτητὴς τοῦ γερμανικοῦ Πανεπιστημίου· στὰ σημεῖα πὺν ὀνομάζονται **Δημοτικὸ Τραγούδι, Σολωμός, Κάλβος**· κι ἂν ἠθέλαμε νὰ παραστήσουμε τίς εἰκόνες καὶ τῶν τριῶν μὲ τὴ βοήθεια τῆς πλαστικῆς τέχνης καὶ νὰ χαράξουμε στὰ βάθρα ἐπάνω τῶν τριῶν ἀγαλμάτων· κι ἀπὸ μιὰ λέξη, ἐξαγγελτικὴ τῆς τέχνης τοῦ καθενός, θὰ ἔπρεπε νὰ γράψουμε γιὰ τὸν Κάλβο, **Ἀρετὴ**· γιὰ τὸ Σολωμό, **Λευτεριά**· γιὰ τὸ Δημοτικὸ Τραγούδι, **Πατρίδα**. Ἀλλὰ ἡ Πατρίδα δὲν εἶναι τὸ ἐξαγγελτικὸ μοτίβο τῆς μουσικῆς τοῦ δημοτικοῦ μονάχα τραγουδιοῦ. Ἀπὸ τὰ θύματα τοῦ Πάγος ἴσα μὲ τοὺς στίχοι τοῦ Βιζυηνοῦ καὶ τοῦ Κουσταλῆ πὺν μὲ τὸ κάλεσμά τοῦ Συλλόγου «Παρνασσοῦ» ἀξέμεναν ἔλαχε ὁ κλῆρος νὰ ξυπνήσω τὴ μνήμη τους, καὶ μάλιστα κοιταγμένα μέσα ἀπ' τὰ σπινθηροπλάσματα πὺν τῆς χάραξε τὸ πρόγραμμα τῶν ὀμιλιῶν αὐτῶν, ἡ Μοῦσα τῶν «ἐκλιπόντων ἤδη Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος» τὴν πιστοποιεῖ πρὸς τὸν ἱστορικὸν ἐρευνητὴ ζωηρότερα τὴν ὕπαρξή της ὄχι τόσο ἀπὸ τὰ χαριστὰ γνωρίσματα τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ποιητῆ, ὅσο ἀπὸ ἓνα χαρακτηριστικὸ γνώρισμα σημαντικώτατο· εἶναι τοῦτο ἡ Πατριδολατρεία. Ἡ Πατρίδα μὲ τὰ σχήματα πὺν ντύνεται καὶ μὲ τὰ χρώματα πὺν ἀλλάζει· ἀπὸ τὴ μεγάλη πανελληνικὴ κι ἀπὸ τὴν ἱστορία παραδομένη στὴν ἑλληνικὴ φαντασία ἰδέα ἴσα μὲ τὸ ταπεινὸ χωριὸ πὺν στενὰ τὴν περικυκλώνει καὶ πλατιά τὴ ζῇ τὴν ἑλληνικὴ καρδιά. Ὁ τόπος, τὸ κοινὸ καὶ ποικι-

λότροπα δηλωμένο πλαστουργὸ θέμα τοῦ παγκόσμιου λυρισμοῦ, παράλληλα μὲ τὰ θέματ' ἀγάπη, θάνατος, ζωή, ὄνειρο, ἄνθρωπος, φύση. — ἡ ἑλληνικὴ πατρίδα· ἂν ἔδωκε ἀφορμὴν σὲ ρητορικὰ γυμνάσματα τοῦ χειροτέρου εἴδους, προίκισε μαζὶ τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν, γιὰ τὸ ἱστορικὸν τῆς πρῶτ' ἀπ' ὅλα τοποθέτημα καὶ γιὰ τὴν αἰσθητικὴν τῆς βαρύτητα μὲ ξεχωριστοὺς τίτλους ἀξίας καὶ τιμῆς. Καὶ ὁ Γκαῖτε, στὸ ἴδιον τοῦ σημείωμα γιὰ τὸν Ἑλληνα σπουδαστὴ τῆς Ἰένας, προσθέτει: «Εἶναι ὁ φοιτητὴς ποὺ μετέφρασε τὴν Ἰφιγένειά μου στὴ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα. Σ' αὐτὴ τὴ γλῶσσα τὸ δράμα μου ἐκφράζει θαυμαστὰ τὴ νοσταλγία τῶν Ἑλλήνων ποὺ μακριὰ βρίσκονται ἀπὸ τὴν πατρίδα τους, ταξιδευτὲς ἢ ἐξόριστοι. Γιατὶ ὁ καθημὸς τοῦ γυρισμοῦ στὴν πατρίδα ποὺ γιομίζει καθεμιά σκηνὴ τοῦ ἔργου μου σιωπᾶται ταιριαστὰ στὴν Ἑλλάδα. Εἴτανε τότε ἡ Ἑλλάδα ἡ μόνη πολιτισμένη χώρα καὶ ἡ μόνη ποὺ κανεὶς μπορούσε νὰ τὴ λαχταρῇ». Αὐτὰ ὁ Γκαῖτε. Μὰ τὸ λαχτάρισμα τοῦτο σὰ νὰ μὴν ἔπαψε ποτὲ νὰ τὴ σαλεύῃ τὴν Ἑλληνικὴν ψυχὴν. Κατανυχτικὰ φανερῶνεται στὴ νέα μας ποίησιν, ἀπὸ τὸ δημοτικὸν τραγούδι ἴσα μὲ τὸ στίχο τοῦ Βιζυηνοῦ καὶ τοῦ Κρουσιάλλη. Ὁ πόνος τοῦ ξενιτεμένου εἶναι ἡ πατριδολατρεία στὴ θηλυκὴ τῆς ὁμορφιά, στὴν παθητικὴ τῆς ἐκδήλωση. Δὲ χρειάζεται νὰ πᾶμε πολὺ μακριά, νὰ περάσωμε ἀτλαντικούς, νὰ πλανηθοῦμε σὲ νέους ἀπόμακρους κόσμους, γιὰ νὰ βρεθοῦμε στὰ ξένα. Ξερριζώνεται ἀπὸ τὸ χῶμα ποὺ πρωτοφύτρωσε; Ἡ ἀγνὴ Ἑλληνικὴ ψυχὴ πονεῖ καὶ κλαίει γιὰ τὸν ξερριζωμὸ τῆς. Συχνὰ τὸ δάκρυο τῆς

Ξενιτειᾶς θολώνει τὸ στίχο τοῦ Βιζυηνοῦ, καὶ ἡ
Ξενιτειὰ εἶναι ἡ λέξη ποὺ τὸ δέρνει συχνά, σὰν τὸ
 δημοτικὸ τραγούδι, τὸ μοιρολόϊ του, καθὼς μᾶς
 δείχνει ἡ στροφή αὐτὴ ἀπὸ τὰ πρῶτα νεανικά του
 δοκιμάσματα :

Μικρὸ μικρὸ μ' ὠρφάνειψε ἡ ἀλύπητή μου μοῖρα,
 μικρὸ μικρὸ τῆς Ξενιτειᾶς τὸ μονοπάτι πῆρα
 μὲ χεῖλη πικραμμένα.

Μὰ τώρα πιά τὰ χόρτασα τῆς Ξενιτειᾶς τὰ κάλλη,
 ἂν εἶναι καὶ παράδεισος θὰ τὴν ἀφήσω πάλι,
 βαρέθηκα τὰ ξένα.

Ὅμως τὰ ξένα τοῦ Βιζυηνοῦ δὲν εἶναι καμιὰ
 χώρα στοὺς ὑπερβορείους· εἶναι ἡ Ἐπτάλοφος, λίγο
 παρὰ τὸ χωριὸ ποὺ γεννήθηκε· εἶναι ἡ Κυ-
 προ· εἶναι ἡ Ἀθήνα· ἵστερα ἔρχεται ἡ Γερμανία.

Ἀπὸ τὸν πόνο τοῦ Ξενιτεμένου πᾶσχει πικρότερα
 ὁ Κρυστάλλης. Στὸ ἐξαιρετικὸ ποίημα ποὺ τοῦ ἐμ-
 πνέει τὸ βουνὸ τῆς Πεντέλης διαβάζουμε :

Ἄλλοι τὰ φρᾶτα μάρμαρα τοῦ κόρφου σου ἄς παινέσουν
 ὅπου εἰς ἀγύριστους καιροὺς θεοὺς ἔπλασε ἡ τέχνη,
 ἄλλοι τῆς Φράγκισσας κυρᾶς ἄς περιτραγουδήσουν
 τὴν ἐρωτάρικη ζωὴ καὶ τὸ θλιμμένο τέλος.
 Ἐγὼ στοὺς ἄσπρους κόρφους σου δὲ θὲ νάπλώσω χέρι,
 οὔτε γιὰ ξένες, γιὰ παλιές θὰ γλυκοκλάψω ἀγάπες.
 Ἐγὼ μὲ τὸ τραγούδι μου νὰ διαλαλήσω θέλω
 τὰ ξωτικά, τὰ ἡλιόβλεφα, τὰ ἡλιόφωτά σου κάλλη.
 ὅπου τοὺς πόθους μου ξυπνοῦν κι ἀνοίγουν μου τὰ μάτια
 καὶ βλέπουν μὲ τὰ κάλλη σου ἄλλων βουνῶνε κάλλη.

Τὰ κάλλη αὐτῶν τῶν ἄλλων βουνῶν εἶναι τῶν ἡπειρώτικων βουνῶν τὰ κάλλη, εἶναι τὰ «κακοτράχαλα βουνὰ τοῦ Πίνδου», εἶναι τὰ βουνὰ ποὺ γεννήθηκε καὶ τὰ βουνὰ ποὺ τοῦ θρέψαν τὰ πρῶτα του χρόνια. Ἀπὸ τὴ νοσταλγία τοὺς ἀναστενάζει καὶ πάσχει ὁ ποιητής, καθὼς ἀναστενάζει καὶ πάσχει καὶ ὁ Βιζυηνὸς ἀπὸ τὴ νοσταλγία τοῦ χωριοῦ του, πέρα στῆς Θράκης τὶς κλεισοῦρες, στοὺς κάμπους τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ τοῦ Κρυστάλλης τὰ ξένα δὲν εἶναι καμμία χώρα στοὺς ὑπερβορείους. Εἶναι ἡ Ἀθήνα μ' ὅλο της τὸν ἥλιο.

Ἀλλὰ καιρὸς νὰ βοηθήσῃ στὸ ξεκαθάρισμα τοῦ ἔργου τῶν ποιητῶν μιὰ χορηγία ματιὰ στὴ ζωὴ τους.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ 2. Η Ζωή. Βιζυηνός. ΑΘΗΝΩΝ

Ὁ Γεώργιος Βιζυηνὸς γεννήθηκε στὰ 1849 στὴ Βιζώ, «στόμορφο χωριό», καθὼς τὸ λέει, ποὺ εἴταν ἄλλοτε ἡ Βιζύη τῆς Θράκης καὶ χάρηκε στὰ χρόνια τὰ Βυζαντινὰ ἡμέρες ἀκμῆς. Ἀπὸ μικρὸς ὠρφάνεψεν. Ἀπόμεινε μὲ τὴν πολυαγαπημένη του μητέρα, «τὴν κυρὰ Μιχάλαινα», ποὺ θὰ παίξῃ πρόσωπο σημαντικὸ στὰ διηγήματά του. Πρωτοσπούδασε στὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ του τὰ ἱερὰ γράμματα. Στὴν ἐκκλησιὰ τοῦ χωριοῦ του πρῶτα κανονάρχης, ὕστερα ψάλτης. Δέκα χρόνων ἀγόρι στέλνεται στὴν Πόλη πρὸς τὸ θεῖο του ποῦ κρατοῦσε μικρὸ ραφτάδικο στὰ Μπεζεστένια. Ἀργότερα σ' ἓνα του ποίημα πρὸς τὸ φιλόσοφο Βράϊλα θὰ θυμηθῇ, μὲ τὴν ἐξομολογητικὴν ἀφέλεια

τῶν ποιητῶν πού δὲν εἶναι παρὰ ἡ προσωπίδα τῆς περηφάνειας, θὰ θυμηθῇ τὴν πρώτη τέχνη του, τὴ ραφτική· καὶ θὰ συμβολίσῃ μ' ἐκεῖνη τὴν ὑστερνὴ του τέχνη, τὴν ποιητική. Δυὸ χρόνια μένει στὸ ραφτάδικο βοηθῶντας καὶ στὴν ἐκκλησιά. Πεθαίνει ὁ θεὸς του. Κάποιος τότε σπλαχνικὸς συντοπίτης του στέλνει τὸ παιδί στὴν Κύπρο, συστημένο πρὸς τὸ συγγενῇ του, τὸ Μητροπολίτη. Ντύνει' ἐκεῖ τὸ ράσο. Ὑποταχτικὸς τοῦ Μητροπολίτη. Ἀναγνώστης, παιδονόμος, ἱεροψάλτης. Τέσσερα χρόνια περνᾷ στὴν Κύπρο. «Μελανόφθαλμος ξανθὴ κόρη—γράφει ὁ καθηγητὴς καὶ βιογράφος του Χασιώτης—οἰκοῦσα ἀπέναντι τῆς Μητροπόλεως προσελκύει πρὸς ἑαυτὴν τὸ καλογεράκι καὶ τοῦ ἐμάνει τὸν πρῶτον ἔρωτα». Μία νύχτα πιάνεται τὸ καλογεράκι τὴν ὥρα πού ἀγωνίζεται μὲ τὴ βαρύνουσα σκαλὰ κινεῖται νὰ ἀφαιφλώσῃ πρὸς τὴν Ἀρετοῦσα του. Καταδικάζεται σὲ σαράντα ἡμερῶν προσεγγί, μετάνοιες καὶ νηστεία μὲ ξερὸ ψωμί· ἡ νέα ἐξορίζεται σὲ μακρινὸ τόπο. Πρὸς τὰ 1872 ξαναβρίσκεται στὴν Πόλη, πάντα ὑποταχτικὸς τοῦ Ἀγίου Κύπρου. Μὲ τὴν προστασία τοῦ καθηγητῆ Χασιώτη εἰσάγεται στὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης. ἀποχτᾷ τὴ γνωριμιὰ, κερδίζει τὴν ἀγάπη τοῦ Ἡλία Τανταλίδη. Εἶναι ὁ τυφλὸς διδάσκαλος τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τιμημένος τότε στὴν Κωνσταντινόπολη ποιητὴς τῶν «Παιγνίων» καὶ τῶν «Ἰδιωτικῶν Στιχουργημάτων». Μαθητὴς ἐκεῖ ἀκόμη, τυπώνει ὁ Βιζυηνὸς τὰ «Ποιητικὰ Πρωτόλεια», μαθητικὰ γυμνάσματα, ὅπου ὅμως κάποια στιχουργικὴ καὶ ρυθμοπλαστικὴ εὐκολία ξεμυτίζει ἀπὸ τότε μέσα

σ' ἐκεῖνα. Τὰ «Ποιητικὰ Πρωτόλεια» τυχηρὰ στὸ δρόμο τους βρίσκουνε κάτι θετικώτερον ἀπὸ ἄπλο θαυμασμό· ἓνα μέγαπλουτον ὁμογενῇ, τὸ Γεώργιο Ζαρίφη. Στὸ ἐξῆς ὁ Βιζυηνός θὰ σπουδάζῃ καὶ θὰ ζῇ, ὑπότροφος τοῦ Ζαρίφη. Τελειώνει τὴ σπουδὴν του στὴ Χάλκη. Πετᾷ τὸ ράσο. Ἔρχεται στὴν Ἀθήνα. Μαθητεύει στὸ Γυμνάσιο. Φέρνει μαζί του τὸν «Κόδρο», τὸ ποιητικὸ του κατόρθωμα. Τὸ ποίημα γραμμένο εἰς «καλλιπεστάτας σουτσεῖους στροφάς», καθὼς θέλει ὁ βιογράφος του, βραβεύεται στὸ βουτσιναιῶ πανεπιστημιακὸ διαγωνισμὸ τοῦ 1874. Τὸ ἔργο, πρωτόπειρον πάντα, κατώτερο καὶ ἀπὸ τὸ σουτσικὸ πρότυπο, θαμπώνει μολαταῦτα μὲ τὸ γυαλιστερό βερνίκι τῆς στιχουργίας καὶ τῆς γλώσσας του, τὰ μάτια σοβαρῶν κριτῶν, κ' ἐκείνων δοκιμασμένων ποιητῶν, τοῦ Παγκαβῆ καὶ τοῦ Ἀφειντοῦλη. Βραβεύεται. Οἱ ἀθηναῖοι φιλολογικοὶ κῆλοι ἐκπνέονται, θυμώνουν, κατακρίνουν. Ὁ ποιητὴς ἀπελασπίζεται τὸ ἔργο του καὶ σατυρίζει τοὺς ἀντιπάλους του. Ὑστερα γράφεται στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου μας. Φεύγει, σὲ λιγάκι, γιὰ τὴ Γερμανία. Σπουδάζει φιλοσοφικὰ στὰ Πανεπιστήμια τῆς Γοτίγγης, τοῦ Βερολίνου, τῆς Λειψίας. Σχετίζεται — μᾶς λένε οἱ βιογράφοι του — μὲ δοξασμένους σοφοὺς τῆς γερμανικῆς Ἐπιστήμης. Ἀπὸ τὴ Γερμανία στέλνει στὸ βουτσιναιῶ διαγωνισμὸ τοῦ 1876 τὴς «Ἄρες—Μᾶρες—Κουκουνάρες», χιλιάδες στίχους· «ἀπελπιστικὴ ἀφθονία ποιητικοῦ ἐπιδορπίου» ἀνακράζει ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἐπιτροπῆς τῶν κριτῶν, ὅμως θαυμαστής του, ὁ καθηγητὴς καὶ ποιητὴς Ὁρφανίδης. Ὁ Βιζυη-

νὸς βραβεύεται δεύτερη φορά. Οἱ «Ἄρες — Μάρες — Κουκουνάρες» ξεβαφτίζονται τότε, παίρνουν ὄνομ' ἀρχοντικό, γίνονται «Βοσπορίδες Αὔραι». Τὰ ποιήματ' αὐτὰ δὲ φανήκανε χωριστά. Ὅμως ἀπὸ τὰ πολλὰ συγκεντρωμένα στὴν ἔκθεσι τῶν κριτῶν κομμάτια φαίνεται πὼς τὰ ποιήματ' αὐτά, ὅσο κι' ἂν προωδευμένο δείχνουν τὸν ἐπικὸ τοῦ «Κόδρου», ὅσο κι' ἂν εἴταν ἀντιδραστικά κατὰ τῆς ιδέας τῆς ποιητικῆς ἀλήθειας πού τότε κυριαρχοῦσε, σήμερα δὲν ἀξίζουν προσοχὴν ἄλλη ἀπὸ τὴν προσοχὴ τοῦ ὑπομονετικοῦ ἱστορικοῦ τῆς φιλολογίας μας. Ὁ Βιζυηνός, διδάκτωρ τῆς φιλολογίας, ἔξαγγυρᾷ στὴν Ἀθήνα. Ὁ ἱατρὸς Νικόλαος Βασιλειάδης, θαυμαστής του καὶ βιογράφος του, μᾶς τὸν περιγράφει: «Εἰς τὰς Ἀθήνας, λέει, ἔφάνη παράξενος τύπος. Κατατομὴ ἰδιαιτόνως ἀνατολική, ἦτο ἐκ τῶν προνομιούχων ἐκείνων, οἵτινες ἐγχαράττονται διαρκῶς εἰς τὴν μνήμην. Ὁφθαλμοὶ λοξοὶ ὡς Κινέζου, φρύδια καμαρωτά, λοξά, κατάμαυρα, φυσιογνωμία mignon, ἀλλὰ μὲ ἐξωγκωμένα μῆλα ρουμελιώτου πρόσφυγος. Καὶ φωνήν. ὦ! οὐδέποτε εἰς τὴν ζωὴν του παρεδέχθη ὅτι εἶναι ὀχληρά». Μολαταῦτα μὲ τὴ φωνή του, στὸ Σῦλλογο τοῦτο, ἀπὸ τὸ Βῆμ' αὐτό, στὰ 1882, ἀπαγγέλλει τὸ πολύστιχο ποίημά του, τὴ «Μητέρα τῶν ἐπτά», καί, νομίζω, καὶ τὸν «Πύργο τῆς Κόρης». Τὰ δύο ποιήματα πού συμπυκνωμένα μέσα τους δείχνεται ὅσα κατέχει ἐξαιρετικὰ χαρίσματα ἢ τέχνη τοῦ Βιζυηνοῦ. Ἡ ἀπαγγελία τους προξενεῖ, γενικά, ζωηρὴν αἰσθησιν, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὰ χρονικά τοῦ καιροῦ. Στὰ 1884 ὁ ποιητὴς γυρίζει ἀπὸ ταξίδι του

στήν Εὐρώπη. Φέρνει τυπωμένο στήν Λόντρα, τόμο ποιημάτων, «Αἱ Ἀτθίδες Αὔραι». Ὁ μόνος τόμος πού εἶδε τὸ φῶς, ξανατυπωμένος τώρα καὶ στὴ «Βιβλιοθήκη Φέξη»,—ἀπὸ τὴν τρίτομη προαγγελμένη στὰ 1882 ἔκδοση τῶν ποιημάτων τοῦ Βιζυηνοῦ. Ἀπὸ τὰ 1884 ἕως τὰ 1892 ἡ ζωὴ τοῦ Βιζυηνοῦ στήν Ἀθήνα, μὲ κάποια, νομίζω, ταξιδιωτικὰ διαλείμματα, φέρεται καὶ σέρνεται. Ὁ θάνατος τοῦ Ζαρίφη τοῦ γκρεμίζει δυνατὸ στήριγμα. Στὸ μεταξὺ τὸν ἀπαντᾷ στὸ Παρίσι ὁ καθηγητὴς Χασιώτης. Περιμένει λόγο νὰ τοῦ κάμῃ ὁ ποιητὴς γιὰ φιλολογία, γιὰ τέχνη, γιὰ τὴ Μοῦσα, γιὰ τὸ ἔργο του. Τὸν ξαφνίζει ὁ Βιζυηνός καὶ τὸν ἀνησυχεῖ, μιλώντας του γιὰ μιὰ μεταλλευτικὴ ἐπιχείρηση. Ἀλλοῖμονο! Ἡ ἔγνοια γιὰ τὸ μεταλλεῖο, πραγματικὸ, φαίνεται, πρῶτα, φανταστικὸ ὕστερα, θὰ καρπωθῇ ἀργότερα μέσα στὴν ψυχικὴ του κατάσταση καὶ θὰ γίνῃ σημάδι ἀπὸ τὰ ζωηρότερα τῆς ἀρρώστιας του. Θὰ τοῦ συντροφεύῃ τὰ ὁράματα τοῦ χαλασμένου τοῦ λογικοῦ μαζί μὲ τὸ ἄλλο του φάντασμα, μὲ τὴν ὀραία κόρη πού θὰ πιστεύῃ πὼς νυμφίος της ἔμελλε νὰ γίνῃ καὶ πού μέσα στοὺς μαραζωμένους τοῦ στίχους, ξάφνισμα τῶν ἀντίλαλων τοῦ Δρομοκαϊτείου, θὰ θρηνῇ τὸ χαμὸ της παθητικά :

Σὰ μ' ἀρπάχτηκε ἡ χαρὰ
 πού ἐχαιρόμουν μιὰ φορὰ
 ἔτσι σὲ μιὰν ὥρα,
 μέσ' σ' αὐτὴ τὴ χώρα
 ὅλα ἀλλάξαν τώρα.

Κι ἀπὸ τότε ποὺ θοηνῶ
τὸ ξανθὸ καὶ γαλανὸ
καὶ οὐράνιο φῶς μου
μετεβλήθη ἐντός μου
κι ὁ ρυθμὸς τοῦ κόσμου.

Τὸ κακὸ βόσκει μέσα του. Οἱ «Ἀτθίδες Αὔραι» δὲν ἀξιῶνονται τὴν ὑποδοχὴ ποὺ θὰ περίμενε. Ὁ φιλολογικὸς κύκλος τοῦ καιροῦ, ἀπαρτισμένος ἐδῶ ἀπὸ κουρασμένους τοῦ ρομαντισμοῦ κ' ἐκεῖ ἀπὸ πρωτόβγαλτους ἀντιδραστικούς, δὲν εἶδε μὲ καλὸ μάτι τοὺς ἰδιότροπα γιὰ τὸν καιρὸ ἐκεῖνο καὶ στοχασμένους καὶ ντυμένους στίχους. Ὅμως ἀξίζει νὰ σημειωθῇ: Ἀντίθετα μὲ τὴν ὑποδοχὴ τῶν Ἀθηναίων τὸ ἔργο τοῦ Βιζυηνοῦ προσέχεται καὶ βλέπεται συγκριτικώτερον ἀπὸ τοὺς ἑγόνους. Μάλιστα ἡ ποίησή μας καὶ ἡ προχωρημένη τοῦ Βιζυηνοῦ καὶ ἡ μόλις ἀρχισμένη ἀπὸ τοὺς νέους τοῦ καιροῦ, παρουσιάζεται νωρίς, καὶ σ' ἓνα πολὺ πλατὺ κόσμον εὐρωπαϊκὸ καὶ ἀπὸ ἓνα τραγικῆς μοίρας μεγάλον ὕστερα καὶ κοσμοξάκουστο καλολόγο καὶ ποιητή. Τὸ Μάη τοῦ 1885, σ' ἓνα φύλλο τῆς «Πέλλ Μέλ Γκαζέτ» τῆς Λόντρας, ὁ Ὁσκάρ Οὐάϊλδ ἀπὸ τὴν ἀφορμὴ τοῦ βιβλίου συμπολίτισσάς του κυρίας, τῆς Ἑδμονδ, ποὺ εἶχε μεταφράσει νεολληνικὰ ποιήματα, μιλεῖ μὲ προσοχὴ καὶ μὲ πολλὴ συμπάθεια γιὰ τοὺς «Καιροὺς» καὶ γιὰ τὴν «Ἀγιά Σοφιά», ποιήματα τοῦ Βιζυηνοῦ, γιὰ τὰ «Τραγούδια τοῦ χωριοῦ» τοῦ Δροσίνη καὶ γιὰ τὰ «Νιάτα τῆς Γιαγιάς», παλιὸ πρωτάρικο στιχοῦργημά μου. Ὁ Βιζυηνὸς δὲ λησμονεῖ μέσα στὰ φιλολογικά του ὄνειρα, πὼς σπούδασε φιλοσοφία. Ἄν

καὶ στὸ ποιητικὸ τοῦ ἔργου, τὸ γνωρισμένο ἀπὸ μᾶς, τῆς σπουδῆς αὐτῆς σημάδια δὲ μοῦ φαίνεται νὰ βρίσκονται. Φέρνονται στὸ φῶς, ἢ μιὰ στὰ 1885 καὶ ἡ ἄλλη στὰ 1886, πραγματεῖες τοῦ μὲ τὸν κοινὸ τίτλο «Ψυχολογικαὶ μελέται ἐπὶ τοῦ καλοῦ». Φιλοδοξεῖ ἔδρα καθηγητικὴ στὸ Πανεπιστήμιο. Δὲν κατορθώνει οὔτε στὸ γυμνάσιο νὰ κρατηθῇ καθηγητής. Τὸν παύουν. Ἡ φιλολογικὴ «Ἑστία» — τιμὴ στὴ μνήμη τοῦ Κασδόνη, τοῦ καλοῦ τῆς ἐκδότῃ ποὺ δίνει ζωηρὸ σπρώξιμο στὴ λογοτεχνικὴ μας κίνηση — φιλοξενεῖ σχεδὸν ὁλόκληρο τὸ μετρημένο, μὰ σημαντικὸ μέρος τῆς ἐργασίας τοῦ Βιζυηνοῦ: πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὰ διηγήματά του ποὺ τὸ καίον τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς τέχνης, ραχιτικὰ ἕως τότε ἡσυχασμένο, νὰ πετάξῃ ἀνάστημα· τίς μελέτες τοῦ «Ἀνὰ τὸν Ἑλικῶνα» γιὰ τὴν παγκόσμιον φιλολογία τῆς μελλάντης, «βαλλισμα» καθὼς τὴ θέλει· τὴν ἀποκάλυψη οὗ ἑμᾶς τοῦ Ἰψεν καὶ στίχους τοῦ Διορίζεται τότε στὸ Ὁδεῖο καθηγητῆς τῆς ρυθμικῆς καὶ δραματολογίας. Μὰ γίνετ' αἰσθητὸς στοὺς γνωρίμους του, μέρα μὲ τὴ μέρα μεγαλώνει ἕνας νευρικός ἐρεθισμὸς στὰ κινήματα, στὰ λόγια του, στὸ φέρεσιμό. Μὲ τοῦ μεταλλείου τὴ μανία, τὸν κρατεῖ καὶ τὸν συνεπαίρν' ἡ εἰκόνα μιᾶς ὥραιας μαθήτρας τοῦ Ὁδείου. Μιὰ νύχτα... «ὦ! ἐνθυμοῦμαι ἀλήστως τὴν ἀλγεινὴν ἐκείνην νύκτα, γράφει ὁ ἱατρὸς Βασιλειάδης· ὁ ποιητὴς ὑπὸ τὸ ἀμυδρὸν σκίῶφως τῆς ἑσπέρας, ἔστολισμένος μὲ ἄνθη λευκωπά, μὲ ἀνεμώνας, μὲ ὥραϊα ρόδα, ὀλίγα ἀγριολούλουδα καὶ μὲ μαργαρίτας δύο τρεῖς ἐπὶ τῆς κομβιοδόχης, ἰσχυρίζετο ὅτι περιέμενε τὴν μνηστήν του, τὴν ξανθὴν

καὶ γαλανὴν κόρην τῶν φαντασιοπλήκτων ὀνείρων του. Ἡ φυσιογνωμία του νευρώδης συνεσπᾶτο συχνὰ πυκνά, καὶ ὁ ἴδιος διασκελίζων τὴν αἰθουσαν, ἀπαγγέλλει περιπαθῶς στροφὰς φλογεροῦ ἔρωτος καὶ ἔρρενε πρὸ τῆς θύρας του ροδοπέταλα, ἐφ' ὧν θὰ ἐπάτει ἡ γαλανὴ του.» Παλιὰς ἁμαρτίες πληρώνοντας θάφτεται τὸ Μάρτη τοῦ 1892 μέσα στὸ σπίτι τῶν τρελῶν. Ὑστερ' ἀπὸ τριῶν χρόνων ἐκστατικὴ ζωὴ ἐκεῖ μέσα ποὺ τὴ μοιράζονται λογαριασμοὶ μεταλλευτικοὶ καὶ ἀτελείωτη στιχογραφία, τὸν ἀναπαύει, στὰ 1896, στίς 16 τοῦ Ἀπρίλη, ὁ θάνατος. Κηδεύεται συντροφεμένος ἀπὸ λιγοστοὺς φίλους καὶ ἀπὸ μετρημένους ἐλεητικὰς κυρίες. Ἐκεῖ ὁδὸν οἱ διαβάται ἀποκαλυπτόμενοι—γράφει στήν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλᾶ ὁ χρονολόγος τῆς—καὶ μετ' ἀπορίας θεώμενοι. Τίνος νὰ ἦτον ἀράγε τὴ τόσον λιτὴ καὶ τόσον πλουσία εἰς ἀνὴν μηδεὶα; Στὸ νεκροταφεῖο, διωρισμένος ἀπὸ τὴν «Ὀρθόδοξον Ἀδελφότητα» ὁ Ἀριστοτέλης Κουρτίδης χαρακτηρίζει καὶ τὴ σπουδαιότητα τοῦ ἔργου καὶ τὴν τραγικότητα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ἐγὼ ὕστερα τὸν ἀποχαιρετῶ τὸ νεκρὸ μὲ λίγα λόγια. Κατανυχτικὰ τὸ μνημονεύω τὸ τραγοῦδι του καὶ ὠρέχτηκα νὰ φαντασθῶ τὸν ποιητὴ πὼς πάει νὰ βρῇ κάποιες ψυχές, ἀπὸ τίς ζωηρότερα παραστημένους μέσα στὰ ἔργα του, ποὺ τὸν καρτεροῦνε στὰ Ἡλύσια. Ὁ Δῆμος Ἀθηναίων προσφέρει τόπο γιὰ τὸν τάφο του. Σταυρὸς μὲ τὸνομά του προβάλλει στὸ χῶμα του. Μὰ μήτε σταυρό, μήτε τάφο θὰ ξανοίγαμε σήμερα, ἀνίσως ἓνα γράμμα τοῦ Δροσίνη στὸν τύπο γιὰ τὸ παρατημένο ἔργο μνημα

δὲν ἐσυγκινοῦσε μιὰ πλούσια δέσποινα. Σὲ μιὰ γωνιά τοῦ νεκροταφείου ἀπλὸ τετράγωνο πέτρινο μνημεῖον τὴν περισώζει τὴ μνήμη του. Ἕνα ὄνομα, δυὸ χρονολογίες, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, δυὸ στίχοι ἀπὸ τὸ βιβλίον του:

Καὶ μονάχ' ἀντηχοῦνε στὴ μαύρῃ σιγῇ
Τὰ πικρὰ τὰ πικρὰ μου τραγούδια.

Ἡ πλάκα τοῦ τάφου μαύρη κι αὐτὴ σὰν ἀπὸ τὰ σταλάσματα τοῦ πεύκου ποὺ γέρνει τὰ βελονωτὰ φύλλα του πρὸς τὰ πόδια τοῦ θαμμένου καὶ τὸν κλαίει. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος πρὸς τὸ κεφάλι τοῦ νεκροῦ αὐτοφύτρωτ' ἄγρια λουλουδιὰ θαρρεῖς ἀγωνίζονται νὰ φτάσουν πρὸς τὸ κεφάλι τοῦ νεκροῦ, στεφάνι του νὰ γίνουν, καὶ χρυσάνθεμα, καθὼς εἶναι, τὴ συγγενεῖα τῆς εἰκόνας.

3. Ἡ ζωὴ. Κρυστάλλης.

Δυὸ χρόνια προτύτερα, ἕναν ἄλλον ἀπρίλη, τὸν ἀπρίλη τοῦ 1894, ὕστερ' ἀπὸ ζωὴ βασανισμένη εἰκοσιέτη μόνον ἀπρίληδων, ἔσβυνε στὴν ἀγκαλιὰ πατέρα καὶ ἀδερφιῶν, λαβωμένος ἀγιάτρευτ' ἀπὸ τὴν ἀρρώστια, ὁ ἄλλος, ὁ Κρυστάλλης. Ἡ Κέρκυρα ὅπου τὸν ἔστειλαν μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ καλυτερέψῃ στὸ ἡμεροκαλοπρόσδεχτο κλίμα της, τὴν ἀρμόνισε τὴ στερνὴ πνοή του μὲ τὸν πλημμυρισμένον ἀπὸ τὰ τραγούδια τῶν ποιητῶν ἀέρα της. Ἡ Ἄρτα, μονάκριβη τότε ἀπὸ

τὴν Ἑπειρὸν λυτρωμένη γωνιά, κράτησε τὸ λείψανο τοῦ ἡπειρώτη πατριδοψάλη· ἐκεῖ μεταφερόντος ἦρε μνημα. Μὰ νομίζω πὺς καὶ στὸ θάνατό του στάθηκε λιγώτερο τυχερὸς ἀπὸ τὸν ἄλλο. Κανεῖς δὲ φρόντισε γιὰ νὰ κρατηθῇ τὸ μνημα τοῦ ποῦ θὰ ἔπρεπεν ἐπάνω του νὰ σκαλιστοῦν τὰ ἐπιγραμματικώτατα λόγια αὐτὰ τοῦ μεγάλου μας Ψυχάρη, γιὰ τὸν ἴδιο εἰπωμένα: «Λίγα χρόνια ἔζησε κι ὥστος ἐάνοιξε δρόμο καὶ πρῶτος ἔννοιωσε καὶ πρῶτος μᾶς εἶπε τὴν ὁμορφιά τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης». Μέσα στὸ κοιμητήρι τῆς Ἀρτας—καθὼς κάποιον διάβασα τώρα—δὲν ἀπομένει σημάδι τῆς γῆς ποῦ τὸν ἔκλεισε. Ἀλλὰ πὺς μ' ἀρέσει νὰ φαντάζωμαι—ἢ φαντασία βλέπει—νὰ φαντάζωμαι πὺς ὁ τάφος τοῦ Κρυστάλλου ἀρξάνοις εἶναι, πὺς τὸ πνεῦμα τοῦ θροنیάζεται στὴ κορυφὴ τῆς Πίνδου ποῦ τις ἔξουσε μέσα του καὶ τις διαλαλοῦσε, στὸν ἀπότομα πετρόσπαρτο γκρεμό, ἐκεῖ ποῦ τὸ φῶς πρωτόειδε, στὸ Συράκο μὲ τὸνομα, στὴν πατρίδα τοῦ Κωλέττη καὶ τοῦ Ζαλοκώστα. Ἡ φιλολογικὴ του ζωὴ περιορίζεται σὲ διάστημα ὀχτῶ μόλις χρόνων· κι ἀπὸ τὰ χρόνια αὐτὰ τέσσερα μονάχα, τὰ τελευταῖα, ἐκεῖνα ποῦ ἔζησε στὴν Ἀθήνα, τὰ γιομίζει γοργὸ ξετύλιγμα, ὁ κατηχημένος ποιητής. Μαθητὴς στὰ Γιάννενα, ἀπὸ τὰ πρῶτα του χρόνια στὴν ποίηση παθητικὰ προσηλωμένος, μαυρίζοντας μὲ στίχους τὰ μαθητικά του τετράδια, γράφει καὶ τυπώνει πατριωτικὸ ποίημα «Αἶ Σκιαὶ τοῦ Ἄδου». Καταδιώκεται. Γιὰ νὰ γλυτώσῃ τὴν ἐξορία, ἢ χειρότερο κάτι, φεύγει, προσφεύγει στὴν Ἀθήνα. «Μικρόσωμος, σχεδὸν νάνος—μᾶς τὸν περιγράφει ὁ συντοπίτης του, θαυμαστής του καὶ

τῶν ἔργων του ἐκδότης, ὁ Γάγαρης,—μὲ κοίλους ὀφθαλμούς, ἀλλὰ βλέμμα ζωηρόν, τσοπάνικο, ξάστερο, μὲ κόμην δασεῖαν, ὡς πρῖνος παχύσκιος καὶ πολύκλωνος, μὲ βάδισμα ἄργόν, μὲ πρόσωπον ἀσθενικόν, ἀναιμικόν». Βρίσκει' ἐδῶ χωρὶς κανένα πόρο ζωῆς. Ἀγωνίζεται γιὰ κάποια συνδρομή, προστασία, θέση. Τίποτε. Δὲν ἔχει μήτε νὰ φάγη. Στὴν ἀπελπισιά του μιὰ τέχνη στοχάζεται, ὅποια. Γίνεται τυπογράφος. Περνᾷ δυὸ χρόνια, στοιχειοθέτης μὲ τριάντα δραχμὲς τὸ μῆνα. Τὸν καιρὸ πού τοῦ περισσεύει τὸν ἀφιερώνει στὰ γράμματα καὶ στὴ μελέτη. Τὸ περιοδικὸ ἢ «Ἑβδομάς» τὸν παίρνει γραμματέα του καὶ συνεργάτη. Τέλος ν' ἀποκτήσῃ κατορθώνει θέση μὲ μισθὸ περισσότερον στὰ γραφεῖα τοῦ σιδηροδρόμου Πελοποννήσου. Ὁ Κρυστάλλης ἐλπίζει, προμένει νὰ τοῦ αὐξήσουν ἀκόμα τὸ μισθό, γιατί ἐργάζεται — γράφει σὲ μιὰν ἀναφορά του — ταχτικά καὶ μ' ἐπιμέλεια. «Τὸ συμβούλιο τῆς Ἐταιρείας—μᾶς λέγει ὁ Γάγαρης—κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ διευθυντοῦ, εὑρεν ἓνα ἀπροστίτευτον καὶ τὸν ἐτσεκούρωσεν.» Ὁ Κρυστάλλης παυμένος. «Μετ' ὀλίγους μῆνας», ἐξακολουθεῖ ὁ βιογράφος, ἐξεδηλοῦτο ἡ «ὑποσκάψασα τὴν ὑγείαν του νόσος.»

Τὸ τραγούδι τοῦ Κρυστάλλη, ἀντίθετα μὲ τὴν ποίησιν τοῦ Βιζυηνοῦ, ἴσως ἀπὸ τὸν καθαρό καὶ σὰν ἄδολο γάλα χαρακτήρα του, καὶ ἀπὸ τῆς ψυχῆς του καὶ ἀπὸ τῆς μορφῆς του τὸν κλασσικό, σὰ νὰ ποῦμε, ἄερα' ἴσως καὶ γιὰτὶ συγγένευε πρὸς τὰ ἡπειρωτικὰ δημοτικὰ τραγούδια, σιμώτερα πρὸς μιὰ κοινὴν ἐκτίμηση, πανελληνικώτερα, ὥστε νὰ τὰ σέβωνται καὶ

οἱ ἀμήτοι· ἴσως κι ἀπὸ κάποιαν ἀντιπάθεια πρὸς κάποιαν ἄλλη ποίηση κάπως διαφορετικὴ καὶ δυσκο-
 λοσίωτη κάπως πού σύγκαιρα θαμποχάραζε τότε· τὸ
 τραγούδι τοῦ Κρυστάλλη ἀπάντησε στὸ δρόμο του
 τὴ συμπάθεια καὶ τὸ θαυμασμὸ πολὺ συχνότερ' ἀπὸ
 τὴν ἀδιαφορία κι ἀπὸ τὴν κατάκριση. Ὁ Ἄγγελος
 Βλάχος, στοὺς ποιητικοὺς διαγωνισμοὺς πού στέλνει
 ὁ Κρυστάλλης τὰ ἔργα του, φροντισμένα μιλεῖ γιὰ
 κεῖνα, κι ἄς εἶναι στὴ συμπάθειά του δύσκολος. Καὶ
 ὁ Προβελέγγιος. Ὁ «Τραγουδιστὴς τοῦ χωριοῦ καὶ
 τῆς Στάνης», πρωτοφάνηκε μὲ ζωηρά, προκλητικά,
 φιλοπόλεμα προλεγόμενα, σταλμέν' ἀπὸ τὸ νέο κό-
 σμο, τοῦ Κωνσταντίνου Καζατζί: Ἐνῶ τὸν ἴδιο
 καιρὸ στὴν «Ἀκρόπολη» τετρασέλη κριτικὴ πού τὸ
 λαμπρό της ὕψος προέβλεπε τὸ συγγραφέα της, τὸν ἴδιο
 τὸ Γαβριηλίδη, τὴ χαιροῦντο ἐνθουσιαστικά καὶ
 τὴν καθιέρωνε τὴν κρυστάλλινη ποίηση. Ἀνάλογα
 μιλήσανε κατὰ καιροὺς, ἀνηγγευστικώτερα ἢ κριτικώ-
 τερα, νεώτεροι τῶν ὠραίων γραμμάτων πρωτεργάτες,
 πρωτόσχολοι· ἀπ' ὅσους θυμοῦμαι τώρα, ὁ Μητσά-
 κης, ὁ Κωνσταντῖνος Χατζόπουλος, ὁ Παῦλος Νιρ-
 βάνας, ὁ Ἀριστος Καμπάνης, ὁ Ἰ. Ζερβός, ὁ Φ. Πο-
 λίτης. Ὁ Καμπύσης δραματοποιεῖ «Τὸ Λαχτυλίδι
 τῆς Μάνας» ἀπὸ τὴν τραγικότητα τῆς ζωῆς τοῦ Κρυ-
 στάλλη, καθὼς ἐδραματοποίησε τὸ «Σάτερτον» ὁ γάλ-
 λος Βινὺ ἀπὸ τὴν παράδοση γιὰ τὰ παθήματα τοῦ
 νέου ἄγγλου αἰδοῦ. Ὁ ποιητὴς καὶ φίλος του,
 ὁ Λάμπρος Ἀστέρης, νὰ πῶς μᾶς τὸν παρασταίνει
 κάπου λίγες μέρες ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατό του: «Σὰ
 νὰ τὸν βλέπω μπροστά μου ἀκόμα. Κοντὸς ξανθός,

μὲ μάτια βαθιά, ἀλλὰ δυνατὰ στὲς ματιές, μὲ μά-
 γουλα βουλιαγμένα, μὲ τὸ σαγόνι σηκωτὸ πρὸς τὰ
 ἑπάνω λίγο, μὲ τὴ γκλίτσα στὸ χέρι, μὲ τὴν προφορὰ
 τὴν ἡπειρώτικη, μὲ τὴν περπατησιὰ τὴ λεβέντικην,
 ἥσυχος, ταπεινός, πάντα γιὰ τὴν πατρίδα κουβεντιά-
 ζοντας, πάντα μὲ τὰ δημοτικὰ τραγούδια στὸ στόμα...
 Μιὰ μέρα πήγαμε μαζὶ στὴν κάμαρά του. Πρῶτ'
 ἅπ' ὅλα μοῦδειξε τὴ φλογέρα του. Φλογέρα σιδερέ-
 νια... Τὴν ἔβαλε στὸ στόμα του καὶ τὸν εἶδα ν' ἄλ-
 λάζῃ ὄψῃ. Ἐζώηρεψε. Τὰ μάτια του πέταγαν φω-
 τιές, καὶ μοῦ φάνηκε πῶς ψήλωσ' ἐκείνη τὴ στιγμή...»
 Καὶ φιλελληνικοὶ ξένοι, ὁ εὐγενικώτατος γαλλόφωνος
 ἄρμένης, ὁ Τιγρὰν Γεργάν, μελετώντας νὰ περιλάβῃ
 σὲ ὁλόκληρο βιβλίο τὴ νέα φιλολογικὴ μας τοῦ και-
 ροῦ ἐκείνου ποίηση, ὁ ἰταλὸς Παβολίνης, καθηγη-
 τὴς στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Φλωρεντίας, τοῦ δημο-
 τικοῦ μας τραγουδιοῦ γνώστης καὶ περισυλλέκτης καὶ
 κριτικός, ξεχωριστὰ τιμοῦν τὸ τραγούδι τοῦ Κρυ-
 στάλλη καὶ ζητοῦνε νὰ κοινωνήσουνε καλὰ πρὸς
 ἐκεῖνο. Καὶ πάντα μὲ βαθιὰ συγκίνηση θυμοῦμαι τὸ
 προσκύνημα στὴ μνήμη τοῦ Κρυστάλλη ποὺ μᾶς ἀν-
 τάμωσε στὸ ἐκκλησάκι τῆς Μονῆς τῶν Ἀσωμάτων
 ἕνα πρωτὶ στὰ 1894, 8 τοῦ Μάη, μετρημένους συμ-
 πατριῶτες καὶ θαυμαστὲς τοῦ πεθαμένου, πιστοὺς
 τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ τραγουδιοῦ. Ὑστερ' ἀπὸ
 τὸ θρησκευτικὸ μνημόσυνο τὸ λόγο κράτησε ὁ Σπυ-
 ρίδων Λάμπρος καὶ μὲ τὸ κῦρος του καθιέρωσε τὸν
 Κρυστάλλη καὶ ξήγησε τὴν προσοχὴ ποὺ ἀξίζει νὰ
 δοθῇ, γενικώτερα, στὴ Σχολὴ τῆς «ἀντιδράσεως» κα-
 θὼς τὴν εἶπε τὴ νέα μας δημοτικὴ ποίηση, καὶ ξε-

χωριστὰ στὸν Κρυστάλλη, ἀντιπρόσωπό της ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους. «Ὁ ἱστορικὸς τοῦ Ἔθνους — ἔγραφε τὴν ἄλλη μέρα ὁ Νιρβίνας — συνέπλεξε περὶ τὴν ἔφηβον κεφαλὴν τῆς νέας ἐθνικῆς τέχνης τὰ ἐπίσημα ἀκαδημαϊκὰ ἀνθέμια.» Καὶ τὸ βράδι τῆς ἡμέρας ποὺ ἔγινε τὸ μνημόσυνο, στὴν ἴδια τούτη αἴθουσα, ἀπὸ τὸ Βῆμ' αὐτό, εἶχα τὴν τιμὴν μπροστὰ σὲ συγκινημένο ἀκροατήριον, μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ «Ἔργου τοῦ Κρυστάλλη» καὶ κριτικὰ νὰ συνθέσω τὸν ὕμνον του.

4. Τὰ ἔργα Βιζυηνός.

Κάθε ποιητὴς, γενικώτατα, κρατεῖ σὰν καρφωμένα τὰ μάτια του πρὸς τὰ πλάτια τοῦ φυσικοῦ κόσμου γύρω του, πρὸς τὰ βαθιά τοῦ κόσμου τοῦ ἡθικοῦ μέσα του. Μὰ κάποτε εἰχνεῖ τὴ ματιά του καὶ πρὸς τὴν τέχνην του, ξεχωριστά, καὶ καθρεφτίζεται στὸ τραγούδι του. Καὶ στὴν ποιητικώτερη φαντασία κρύβεται μιὰ κριτικὴ σκέψη. Τὸ κριτικὸ τοῦτο βλέμμα τὸ εἰχνουν καὶ ὁ Βιζυηνὸς καὶ ὁ Κρυστάλλης. Ἀρχίζουν μὲ τὸ θέλημα νὰ μᾶς ἐξηγήσουν τί λογῆς εἶναι τὸ τραγούδι τους.

Τὸ πρῶτον πρῶτον ποίημα τῶν «Ἀτθίδων Αὐρῶν» μᾶς πληροφορεῖ πὺς ὁ ποιητὴς δὲν εἶναι «ὄρνις τοῦ Διὸς» καὶ «δὲν ἀνατείνει τὴν πτῆσιν του εἰς τὸ ζενίθ τῆς ὑψηνοῖας τὸ κλεινόν». Δὲν εἶναι οὕτε «περιπαθὴς ἀηδὼν» καὶ «δὲν ἀποχωρίζεται τῆς τύρβης τῶν γηίνων». Ἀλλ' ὅμως — ἐξακολουθεῖ. —

Ἄλλ' ὅμως ὥς κορυδαλὸς κατὰ μικρὸν κατὰ μικρὸν,
 ἀπὸ τῆς γῆς αἰρόμενος πρὸς τοὺς γλαυκοὺς αἰθέρας,
 εἰς χώραν ἀνανήφουσιν ὥς ἀπὸ λήθαργον μακρὸν,
 προανακρούω τῶν Μουσῶν τὴν ἰλαρὰν ἀνατολὴν,
 καὶ τὰς λαμπρὰς προαπαντῶν τοῦ μέλλοντος ἡμέρας,
 ἐκλείπω πρὸ τῆς αἴγλης των . . .

Ὁ ταπεινὸς αὐτὸς θρακικὸς κορυδαλὸς δὲν εἶναι
 βέβαια σὰν τὸ σύμβολο τοῦ μεγαλοφάνταστου βρε-
 τανοῦ βάρδου, σὰν τὸν κορυδαλὸ τῆς ἐκστατικῆς οὐ-
 ρανοδρομίας τοῦ ἰδεατοῦ ψάλτη πρὸς ὕψη ἀπλησία-
 στα· εἶναι τὸ πουλάκι ποὺ χωρὶς νὰ φαντάζη μὲ τὴν
 ὄψιν του, **προανακρούει** μὲ τὸν κελαϊδισμόν του,
 προμηνᾷ τὸ ξημέρωμα. Προδρομὸς εἶναι ὁ ποιητής.
 Βλέπει πρὸς πολὺ μακρυσμένους ἀκόμ' ἀπὸ τὰ μάτια
 μας ὀρίζοντας· καὶ τὴ συγκίνησίν του μᾶς τὴν ἐμπι-
 στεύεται στὸν παραδομένον ἀπὸ τοὺς πρώτους ποιη-
 τικοὺς δασκάλους τοῦ στίχου, καὶ στὴ γλῶσσα του καὶ
 στὴν κατασκευὴν του. Δάσκαλός του ὁ Ἀλέξανδρος
 Ραγκαβῆς καί, περισσότερο, ὁ Ἡλίας Τανταλίδης.
 Τὰ «γερά ἑλληνικά» ποὺ ὁ τυφλὸς παλαιῆκός τοῦ
 Βοσπόρου ποιητὴς καὶ τὰ ἔγραψε καὶ τὰ τραγούδησε,
 σφραγίζουνε δυνατὰ μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Βι-
 ζυηνοῦ. Ἡ παράδοση τῆς Φαναριωτικῆς, ἧς τὴν
 ὀνομάσουμε, Σχολῆς, θεμελιωμένης ἀπὸ τὸ Χρηστό-
 πουλο, μεγαλωμένης καὶ στὴν Ἀθήνα μεταφερομένης
 ἀπὸ τὸ Ραγκαβῆ, ξετυλιγμένης καὶ συμπληρωμένης
 ἀπὸ τὸν Τανταλίδην, μὲ τὶς μικρὰς τῆς χάρες καὶ τὰ
 μεγάλα τῆς ἐλαττώματα, κυρίαρχη πάντα στὴν ποίησιν
 τοῦ Βιζυηνοῦ. Περιορισμένος ἀπὸ τὴν ὥρην ποὺ δια-
 θέτω ἀναγκάζομαι, σύντομα, μονάχα νὰ παρατη-

ρήσω πὼς ὅ,τι στὸ Χρηστόπουλο δείχνεται περιφάνια καὶ ἀνυποψίαστη πεποίθησι στὸ μεγαλεῖο τῆς τέχνης του, στὸν Τανταλίδη, τὸ μαθητὴ του, κληρονόμο του καὶ συμπληρωτὴ του, γίνεται χριστιανικὴ ταπεινοφροσύνη καὶ σχεδὸν ἁμαρτωλοῦ τελώνη ἐξομολόγησι γιὰ τὴν ἀναξιότητα καὶ τὸ τιποτένιο τῆς τέχνης του, καθὼς βλέπουμε ἀπὸ τὸν πρόλογο τῶν «Ἰδιωτικῶν Στιχουργημάτων». Ἀνάλογα ξεχωρίζει ἀπὸ τὸν Τανταλίδη ὁ Βιζυηνός. Ἡ τεχνικὴ του, γέννημα καὶ θρέμμα τῆς τέχνης τοῦ δασκάλου του ἢ εὐαισθησία του λεπτότερη, πλατύτερη μέσα σὲ καθαρώτερον ἀέρα ἢ ποιήσῃ του καὶ θερμότερη. «Θρακῶν Ἔσμα» ἐπιγράφει ὅσο σύντομα καὶ σὰν ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ κομμένα ἔνα στιχουργήματα στὸν τόμο τῶν «Ἀτιθίδων Ἀνθών». Ποιήματα γιὰ χορὸ καὶ γιὰ τραγῳδίαν, πρὸ πολλοῦ παρὰ γιὰ τὴν ἀπλὴ ἀπαγγελίαν.

Ἀπὸ τῆ Θράκης, βρε παιδιά,
τραῦλά, τραῦλά, τραῦλά λαρά,
ἀπὸ τὴν Πιερίαν
ἐβγήκεν ἡ θρησκεία.

Κ' ἐσύραν αἶρες τοῦ Θρακιᾶ,
τραῦλά, τραῦλά, τραῦλά λαρά,
ἀπ' τῆ χρυσῆς τῆς δάδα
μιὰ σπίδα στὴν Ἑλλάδα...

Εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ πρώτου. Στὸ διπλοτραγουδο τοῦτο ἐξαντικειμενίζεται ὁ ποιητής, κατὰ τὴν περίστασι, τὰ μαθήματα πὺν ἔλαβε καὶ τὰ μεταχειρίζεται

καὶ τὰ παραμερίζει· πλαταίνει τὴν παράδοση τῆς Σχολῆς του καὶ τῆς δίνει καλλιτεχνικώτερην ὑπόστασιν. Αἱ Ἀτθίδες Αὔραι. Ἡ αὔρα εἶναι δροσερὴ, πρωτόπνοη· ὅμως δύσκολα θὰ μπορούσα νὰ τὴν ὀνομάσω ἄττική. Μᾶς δείχνει ὁ τόμος αὐτὸς πὺς ἡ ποιητικὴ τέχνη μπῆκε στὸ δρόμο μιᾶς προκοπῆς μετὰ τὸ ξαγνάντεμα πλατύτερων ἢ καθαρώτερων ὀριζόντων· ὅμως ἀκόμα ὁ ποιητὴς μακριὰ στέκεται ἀπὸ τοὺς ὀρίζοντες αὐτοὺς, γιατί δὲν ἔχει δύναμη καὶ πόδια νὰ περάσῃ ἔξω ἀπὸ τὰ διωρισμένα σύνορα τῆς τέχνης του· τὰ σύνορα ποὺ σήμερα γιὰ μᾶς εἶναι στενὰ κάπως κ' ἐνοχλητικά. Οἱ πρώτες σελίδες τῶν «Ἀτθίδων Αὐρῶν» μᾶς προσφέρουν σύντομους μύθους ποὺ ζωντανεύουν καὶ προσωποποιοῦν, σπανιώτερα γιὰ τὴν ἀγνὴ καλαισθητικὴ ἀπόλαυσιν, συστηματικώτερα γιὰ σκοπὸν διδασκαλίας, λογῆς φυσικὰ φαινόμενα· ἢ ξαναπλάθουν ἱστορικὰ ἐπεισόδια μετὰ τὴ βοήθειαν τοῦ δημοτικοῦ παραδομένου καὶ τῆς λαϊκῆς φαντασίας. Ὁ φυσικὸς κόσμος δὲν τοῦ εἶναι μέσο πρὸς ἔκφρασιν τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, μήτε γιὰ νὰ ζωγραφίσῃ εἰκόνες, μήτε γιὰ νὰ ἐντυπώσῃ δηλωτικὰ τῶν κινήματων τῆς ψυχῆς του σύμβολα. Ποιητικὰ ἐκλαϊκεύει τὴ φυσιογνωσίαν. Ὅμως ὅπου δὲν ὑψώνεται ἀπὸ κάποια χάρις, σκονιάβει—καὶ πολὺ συχνότερα—σὲ κάποιο ἐλάττωμα. Ὁ διδαχτικὸς σκοπὸς ποὺ ξανοίγεται σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ πλάσματ' αὐτά, τὰ ψυχραίνει· καὶ ἡ παιδαγωγικὴ ζημιώνει τὴν ποιητικὴν. Ἀπὸ τὸν ἀνθρωπομορφισμένον αὐτὸν κόσμον δὲ λείπει μιᾶς πρωτοτυπίας λάμψη καὶ μιᾶς χάριος μοσχοβόλημα· ἡ δύναμις λείπει ποὺ δουλεύει καὶ ποὺ ἁρμονί-

ζει ὕλη καὶ εἶδος. Ἡ καθαρεύουσα τοῦ Βιζυηνοῦ εἶναι, καὶ με ὅλη της τὴν ἀλυσισιά, σωστή φιλολογικὴ γλῶσσα, ἀντίθετ' ἀπὸ τὴ δημοσιογραφικὴ καθαρεύουσα Παράσχων καὶ Παπαρηγοποῦλων· ἐνῶ ἡ δημοτικὴ του γλῶσσα, καὶ με ὅλη της τὴ φυσικότητα καὶ τὸ ροδοκόκκινο χρῶμα της καὶ τὸ ντόπιο της ὕφασμα, δὲν εἶναι ἡ καλλιτεχνικὰ λαγαρισμένη καὶ μέσα σὲ ὅλη της τὴ ρεαλιστικὴν ἀκόμα τραχύτητα γλῶσσα τῶν ἡπειρωτικῶν τραγουδιῶν, καὶ τῶν ποιητῶν τοῦ Ἰδανικοῦ σὰν τὸ Σολωμὸ καὶ τῶν ποιητῶν τοῦ πραγματικοῦ σὰν τὸν Κρυστάλλη. Καὶ ὁ στίχος ξύλινος καὶ σὲ πολλὰ ἀπρόσεχτος. Κι ἀκόμα λείπει ἀπὸ τὰ ποιήματα αὐτὰ καὶ τὸ μουσικὴ συγκίνηση ποὺ θὰ μᾶς εἶδεν νὰ ἀντιανθοῦμε πὼς κάτω καὶ ἀπὸ τὰ παιγνίδια ἀκόμα τῆς φαντασίας τοῦ ποιητῆ, καρδιοχτυπᾷ ἕνας πόνος, σωμαίνει ἕνα νόημα ποὺ ἀφίνεται σ' ἑμᾶς τὸ ξεδιάλυμά του. Τῆς τέχνης αὐτῆς ἡ ἀτέλεια χτυπᾷ κ' ἐκεῖ ἀκόμα ποὺ ἐμπνέεται ὁ ποιητὴς ὄχι πλέον ἀπὸ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἀλλ' ἀπὸ τὰ δοξαστότερα τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, καὶ μᾶς διηγίεται πὼς χτίστηκε ἡ Ἁγία Σοφία, πὼς βρέθηκε τὸ τίμιο Ξύλο ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Ἑλένη, πὼς μείνανε μισοτηγανιστὰ τὰ ψάρια τοῦ Μπαλουκλῆ στὸ πάρσιμο τῆς Πόλης, πὼς ὁ τελευταῖος Παλαιολόγος δὲν πέθανε καὶ περιμένει τὸν ἄγγελο νὰ τὸν ξυπνήσῃ, Κωνσταντῖνο πάλι, σὲ νέα ζωή. «Γεγονότα καὶ συναισθήματα ἀπαρτίζουν τὰ ποιήματα» δογματίσε κάπου ὁ ἴδιος ὁ Βιζυηνός. Τὸ μεγαλύτερο ψεγάδι πολλῶν ἀπὸ τὰ ποιήματα τῶν «Ἀτθίδων Ἀὐρῶν»: πλέκονται παρὰ πολὺ ἀπὸ γε-

γονότα και λιγώτερο ἀπὸ συναισθήματα. Γιὰ τοῦτο μέσα στὴ σειρὰ τῶν φυσιογραφικῶν αὐτῶν μύθων συμπαθητικώτεροι μοῦ εἶναι οἱ στίχοι ποὺ συνταιριάζουν κάποια δραματικὴ εὗρεση πρὸς κάποια κατανυχτικώτερη διάθεση τοῦ ποιητῆ καὶ βαθύτερη προσήλωση στὴν καθαρὴ ποιητικὴ συγκίνηση.

Ὁ Μάρτης βάλλει τ' Ἀπριλιοῦ τὰ λαμπερὰ φορέματα,
καὶ καταβαίνει ἀπ' τ' ἀψηλὰ μὲ τῶν βουνῶν τὰ ρέματα,
καὶ ὅπου εἶναι κάμποι
φωτοβολᾷ καὶ λάμπει.

Μέσ' στὸν φελλό τους τὰ δενδρὰ ριγοῦν καὶ συμμαζεῦνται·
τ' ἄνθη στοὺς κόρφους των βαθιὰ κοιμοῦνται κι ὄνειρεῦνται·
καὶ τὰ λουλούδια ἀκούει
δὲν βγῆκαν ἀπ' τὰ χεῖρα.

Δενδρὰ! — Ὁ Μάρτης τὰ λαλεῖ — Τὸ ἀφήστε τὰ καπνίσματα!
Ἄνθη! τὰ μάτι' ἀνοίξετε κ' ἐβγῆτε ἀπὸ τὰ στρώματα,
νά διῆτε τί σας φέρει
τὸ μαγικὸ μου χέρι!

Ἐγὼ μ' ὁ μῆνας, ποῦ γυρνᾷ σὲ κάθε χρόνου κύλιμα,
καὶ φέρει μόσχους καὶ θωριαῖς εἰς τ' ἄνθη μ' ἓνα φίλημα,
καὶ φέρ' εἰς κάθε κόρη
ἓνα καλὸν ἀγόρι! —

Τ' ἀκούνε τᾶνθη καὶ κοιτοῦν κι ἀνοίγουν τὰ χεῖλάκια τους
καὶ μισανοίγουν τὰ δενδρὰ τὰ πράσινα ματάκια τους.
Τὰ ρόδα ποῦ κυττάζουν,
κι αὐτὰ φθοноοῦν καὶ σχάζουν.

Τ' ἀκούει κ' ἡ ἀμυγδαλιά, κορίτσι κουτοπόνηρο,
κι ἀπὸ τὸν ὕπνο πλανευτὴ, ἐρωτεμέν' ἀπ' ὄνειρο,
πὰ στὰ γυμνά της κάλλη
νυφιάτικ' ἄνθη βάλλει.

—Καλὸ στὸν ἔμορφο τὸ νιό, ποῦ ψὲς τὸν ὠνειρεύθηκα !
 Ποῦ στὸ γλυκό μου τ' ὄνειρο εἶδα πῶς τὸν πανδρεύθηκα !
 σὰν τί καλὰ μὲ φέρει
 τὸ ποθητό μου ταῖρι ;—

Τῆς φέρει στρώμ' ἀπ' τὸ χιονιὰ καὶ ἀπ' τὸ Βοριὰ παπλώματα !
 Τὴν νύχτα κάμουν τὴ χαρὰ κι αὐτοῦ στὰ ξημερώματα
 τῆς ἀγκαλιᾶς τ' ἢ πάχνη
 τὴν εὐμορφὴν ἀδράχνει.

Πρωὶ τῆς κάμνει σάβανο τὸ νυφικό της φόρεμα,
 τὸ γιῶμα, μοιρολογητὴ τῆς φέρν' ἓνα θολόρρεμα,
 τὸ δειλινὸν ἀστράφτει,
 καὶ ρίχτει καὶ τὴν κάφτει !

Καὶ περισσότερο συμπαιθητικὸς μοῦ εἶναι ὁ ποιη-
 τὴς ἐκεῖ ποῦ ἐπινοεῖ λιγώτερον, καὶ περισσότερο καρ-
 διαχυπᾷ ἐκεῖ ποῦ παρρησιάζει τὸ μυθοπλαστικὸ φό-
 ρημα κι ἀφήνει τὸ αἰσθημα μὲ τὴ γυμνὴ του παρ-
 ρησία. Τότε μᾶς δίνει κάποτε τὴν ἐντύπωση τοῦ
 ὕψους, καὶ μὲ μέσα ἀπλοῦς λόγους : **Ἡ λησμονημένη.**

Διαβαίνει, μὲ θεωρεῖ, καὶ πᾶ,
 καὶ δὲν καληστερίζει.
 μιὰν ἄλλη, μ' εἶπαν, ἀγαπᾷ,
 κ' ἐμὲ δὲ μὲ γνωρίζει.

Χαρὰ στὴν ποῦ τὸν καρτερᾷ !
 Κι, ὅποια τὸν καμαρώσῃ,
 νὰ μὴν τὸ κλάψῃ μιὰ φορὰ,
 νὰ μὴν τὸ μετανοιώσῃ !

Ἄλλοτε χάριχα κ' ἐγώ.
 Καλά, δὲν τὴ ζηλεύω.
 Τώρα τὸ νοῦ μου κυνηγῶ
 καὶ δὲν τὸν πρεματεύω.

Κι ἂν πῆγ' ἐκεῖνος στὸ καλό,
κι' ἂν μ' ἔχη λησμονήση,
τὸν Πλάστη γὼ παρακαλῶ
νὰ τοῦ τὸ συγχωρήση.

Ἄμοιρη κόρη καὶ φτωχή,
πῶς νὰ τοῦ γίνω ταῖρι;
Μι' ἄλλη τὸν ἔκαμ' εὐτυχῇ,
μ' ἓνα γιομᾶτο χέρι.

Γὼ μόνο μιὰ καρδιά πιστὴ
εἶχα νὰ τοῦ χαρίσω·
τώρα ραγίστηκε κι αὐτή.
Πᾶρ μου την, Πλάστη, πίσω!,

Καὶ τὸ "Ονειρο" ποὺ ξεχωρίζω, δυσκολοσύγκριτο,
ἔχει τὴν παθητικὴν του μουσικότητα, καὶ μὲ κάτι σὰν
προφητικὸν συντάρασμα τῆς μοῦσας τοῦ μέλλεται τοῦ
ποιητῆ.

Ἐψές εἶδα στὸν ἵπνον μου
ἓνα βαθὺ ποτάμι
—Θεὸς νὰ μὴν τὸ κάμῃ
νὰ γίνῃ ἀληθινό!—
Στὴν ὄχθη του στεκόντανε
γνωστό μου παλληκάρι,
χλωμὸ σὰν τὸ φεγγάρι,
σὰ νύχτα σιγανό.

Ἀγέρας τὸ παράσπρωχνε
μὲ δύναμη μεγάλη,
σὰ νᾶθε νὰ τὸ βγάλῃ
ἀπ' τῆς ζωῆς τῇ μέσῃ.
Καὶ τὸ νερὸ π' ἀχόρταγα
τὰ πόδια του φιλοῦσε
θαρρεῖς τὸ προσκαλοῦσε
στάγκάλια του νὰ πέσῃ.

—Δὲν εἶν' ἀγέρας, σκέφθηκα,
καὶ σένα ποῦ σὲ δέρνει,
ἢ ἀπελπισιὰ σὲ παίρνει
κ' ἢ ἀπονιὰ τοῦ κόσμου!—
Καὶ χύθηκ', ἀπ' τὸ θάνατο
τὸ δύστυχο ν' ἀρπάξω:
Οἴμέ! πρὶν ἢ προφτάξω,
ἐχάθηκε ἀπ' ἐμπρός μου.

Στὰ ρέματα παράσκηψα,
νὰ τὸν εὐρῶ γυρεύω,
στὰ ρέματ' ἀγναντεύω
τὸ λείψανο μ' ἀχνό.
Ἐψὲς εἶδα στὸν ὕπνο μου
ἓνα βαθὺ πονεῖν
—Θεὸς νὰ μὴν τοῦ καμῆ
νὰ γίνῃ ἀληθινά!

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Καὶ ἡ περισσότερὸ ἀκόμ' ἀξιογάτη Μοῦσα τοῦ
Βιζυηνοῦ καὶ ἴσως καὶ ἡ Μοῦσα ποῦ περισσότερὸ
κι αὐτὴ τὸν ἀγαπᾷ, γυναῖκα πάντα, εἶναι ἡ Μητέρα.
Αὐτὴ βαθύτερα κι ἀληθινώτερα δασκάλισά του. Τὸ
αἶσθημα ποῦ θερμαίνει τὴν ποίηση τοῦ Βιζυηνοῦ
καὶ τὴν ἀπομακραίνει ἀπὸ τὸ ἰδανικὸ τῆς τανταλιδι-
κῆς «Κεράτσας Κρουσταλλένιας», τὸ αἶσθημα τοῦτο
εἶναι ὁ πόνος τοῦ σπιτιοῦ, ἡ λατρεία τῆς μητέρας. Ἡ
Μοῦσα ποῦ φαίνεται σὰ νὰ παραστέκη μὲ δακρυο-
στάλαχτα μάτια καὶ τὰ παιχνιδίσματα καὶ τὰ σπου-
δάσματά του, εἶναι ἡ Μητέρα· καὶ στοὺς στίχους
του καὶ στὰ πεζά του· σωστότερα, ἢ μητέρα του.
Καὶ μιὰ γριὰ—στὸ ποίημα τῆς «Θλιβερῆς ἱστορίας».

Καὶ μιὰ γριὰ μερονυχτὶς, σὰν κλαδεμένο κλῆμα,
 σὰ μνημορόπετρα γυρτή, μυρολογῇ καὶ κλαίει...
 Τὸνα παιδί της ξενιτειά, καὶ τ' ἄλλο σκοτωμένο...
 Θεὸς νὰ τήνε λυπηθῇ, νὰ τὴν παρηγορήσῃ...

Εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ ἴδιου του σπιτιοῦ. «Στὴ
 Θράκη ξέρω να χωριό, να σπíti κάτου κάτου—να
 σπíti μιὰ χαλοσπιτιά...» Στὴν «Κρυμμένη Θλίψη»
 θυμᾶται «μιὰ χριστιανή»... ὦ! ἡ καλὴ γριὰ ποὺ
 μόνη θὰ μποροῦσε, λέει, νὰ τοῦ γίνῃ παρηγοριά καὶ
 μόνη θὰ μποροῦσε νὰ μάθῃ τὴν ἀνέκφραστη θλίψη
 ποῦ πλημμυρεῖ τὰ βάθη τῆς καρδιάς του! Καὶ οἱ
 ἀποχαιρετισμοί, τὴν ὥρα ποὺ μισαίνει γιὰ τὰ ξένα!
 «Παιδί μου, ὦρα σου κατὴ! —Μάνε, μὴν κλαῖς,
 θὰ ξαναρθῶ!...» Στὸ «Προάσθημα» μιὰ γριὰ
 μητέρα πάλι, βέβαια ἡ μητέρα του, κλαίει καὶ δρονε-
 ται «γιατ' ἔχει γυιὸ στὴ ξενιτειά...» Κάποιος τὴ
 θύρα της χτυπᾷ: Καὶ νὰ τὸ κροαιόφοδο τὸ ἄγγελμα:
 «Χωρὶς βαγγέλιο καὶ παπᾶ τ' ἀγόρι της τὸ θά-
 ψανε...» Στὸ ποίημα ποὺ συνθέσε γιὰ νὰ μᾶς
 δώσῃ τὸν τύπο, τὸ μετρικὸ σχῆμα, καὶ τὴν ιδέα τῆς
 γαλλικῆς ballade, λιβανίζει καὶ μακαρίζει τὴν «ἀγια-
 σμένη τῆς μαννοῦλας τ' ἀγκαλιά.» Τὸ «Σοφιανὸ» τὴ
 μακρόστιχη καὶ ἄξια τῆς Μούσας τοῦ Σίλλερ, τοῦ
 ἀσύγκριτα μεγάλου δασκάλου του, ἱστορία, τὴ στι-
 χουργημένη, ἐπὶ ταῦτοῦ σὲ ὕφος ἀπλοϊκώτατο, τὴν
 ἀφιερώνει ἐπίσημα «τῇ φιλοστοργωτάτῃ Μητροί, διη-
 γησαμένη τὴν ἐλληνικὴν ταύτην παράδοσιν». Ὁ
 «Σοφιανός», ἓνα ὄραϊο, μὲ δραματικὴ κάθαρση, πα-
 ραμύθι. Καὶ νομίζεις πὼς ἡ καθ'αυτὸ φροντίδα τῆς
 τέχνης τοῦ Βιζυηνοῦ εἶναι ἡ μεταφορά, στὸ στίχο,

τῶν παραμυθιῶν πού ἄκουσε ἀπὸ τὸ στόμα τῆς μάν-
 νας του. Καὶ γι' αὐτὸ συγκεντρώνεται, ὅση κατέχει ὁ
 Βιζυηνὸς δημιουργικὴ δύναμη, στὸ **βάλλισμα**, κα-
 θὼς μεταφράζει τὴ **μπαλάντα**· τὸ ποιητικὸ εἶδος
 πού εἶναι μαζὶ παραμῦθι καὶ ἱστορία, τὸ ὄνειρο καὶ
 ἡ ζωὴ, ἡ ἐπικὴ διήγηση μὲ τὴ λυρική συγκίνηση,
 δραματικά μεταχειρισμένη. Ἄραδ' ἄραδα, πότε μὲ
 τὴν καθαρεύουσα, πότε μὲ τὴ δημοτικὴ, ὁ δίγλωσσος,
 σύμφωνα μὲ τὸν καιρὸ του, βαλλισματογράφος, μᾶς
 δίνει τὰ δεξιότερα συγκροτημένα ἔργα του. Καὶ φαί-
 νεται σ' αὐτὰ ἡ προσπάθεια καὶ ἡ φιλοδοξία τοῦ
 ποιητῆ νὰ ξαναφυτέψῃ καὶ νὰ καλλιεργήσῃ στὰ θρα-
 κικὰ χώματα γιὰ τὸ πρᾶσινο τῆς ὅλης ἑλληνικῆς
 γῆς, ὄνειρεμένο **χλωρόδεντρο**, βλαστὰρι βορειανῶν
 κλιμάτων· τὴ **μπαλάντα** ὅπως καὶ διαφωτιστικὸ ἀπὸ
 τὴν **παραλογὴ** τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μὲ τραγουδιὰ σὰν
 τὰ θαυμαστὰ τῆς Ἠλιογέννητης, τοῦ Γεφυριοῦ τῆς
 Ἄρας, τοῦ Χάροντα μὲ τοὺς Πεθαμένους, τοῦ Βρι-
 κόλακα. Βλέπεις ἐδῶ τὴν ἐνέργεια καὶ τὴν ἐπιρροὴ
 ἄλλου στοιχείου, τὸ παράδειγμα νέου διδασκάλου.
 Εἶναι ἡ σκανδιναυικὴ Καλλιόπη, εἶναι ἡ ἀγγλοσαξο-
 νικὴ ψυχὴ, εἶναι, σαστότερα, ἡ γερμανικὴ τέχνη ποῦ
 μὲ τὸ Μποῦργερ, μὲ τὸν Οὔλαντ, μὲ τὸ Σίλλερ, μὲ
 τὸ Γκαῖτε, μὲ τὸν Αἶνε, μᾶς ἔδωκε κλασσικὰ πρό-
 τυπα τοῦ εἶδους. Κι ἐδῶ θὰ χρειάζονταν γιὰ τὸ
 κριτικὸ ἐξέτασμα νὰ βοηθήσῃ «ὁ χάρις τῶν πολ-
 λαπλῶν ρευμάτων», καθὼς ὠνόμασε κάποιος ἱστο-
 ρικὸς τῆς φιλολογίας τοὺς λογῆς ἀπ' ἐδῶ κι ἀπ' ἐκεῖ
 παράγοντες πού βοηθοῦν τὴ γένεση τοῦ λογοτεχνί-
 κοῦ ἔργου. Στὴ φιλολογικὴ «Ἑστία» τοῦ 1892 ὁ

Βιζυηνός μέσα σὲ μιὰ πλατιά ἀπλωμένην ἱστορική καὶ καλολογική μελέτη γιὰ τὰ Βαλλίσματα μᾶς παρουσίασε μεταφραστικὰ δείγματα πολλῶν ποιημάτων τοῦ εἵδους αὐτοῦ, μᾶς ἐξήγησε τὴν τεχνικὴ καὶ τὴν αἰσθητικὴ τους· καὶ τίτλος τιμῆς εἶναι γι' αὐτὸν πὼς ἔμπασε μέσα στὴν ποίησή μας τὰ βαλλίσματα καὶ μετὸ νόημα καὶ μετὴν ἀνάπτυξη ποὺ δίνει στὴ μάλα πάντα ὁ κοσμοξάκουστος στοχαστής, ὁ ποιητὴς τοῦ «Βουτηχτῆ» καὶ τῶν «Γεράνων τοῦ Ἰβύκου» διπλώνοντας μέσα της σ' ἓνα δραματικὸ ἐπεισόδιο ἓνα ἠθικὸ τέλος. Ὅμως ὁ Βιζυηνός χειρίζετ' ἔντεχνα τὸ δάνεισμά του καὶ πρωτόφαντα γιὰ τὴν τέχνη μας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Δονοῦνται, βομβοῦν καὶ βορροῦν καὶ ἀντηχοῦν
εὐάγγελοι φθόγγοι, κλαγγαὶ τῶν κωδῶνων·
ἐν ρῆμα κουφόπτεροι Φῆμ' ἐποχοῦν·
Ὡλόγησ' ὁ Πλάστης τὸν ἀπεκνον θρόνον.
Χαρά τὸ Βυζάντιον ἔλουσ' εὐθύς,
κ' ἠὺφράνθ' ἡ στυγνὴ τῶν ἀρχόντων πληθύς,
καὶ σπεύδει καὶ φθάνει καθεὶς
καὶ πᾶς αἱ στοαὶ τῶν λαμπρῶν ἀνακτόρων
πληροῦντ' εὐφημίας καὶ δόρων.

Εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ «Πύργου τῆς Κόρης.» Ἀλλὰ Κασσάνδρα κακομάτισσα προλέγει στὸν Αὐτοκράτορα πὼς ἡ μονάκριβή του ποὺ πανηγυρίζει τὴ γέννησή της, γράφτηκε νὰ πεθάνῃ ἀπὸ δάγκωμα φαρμακεροῦ φιδιοῦ.—Ποιὸς θὰ χτίσῃ τὸν Πύργο σιδηροθεμέλιωτο στῆς θάλασσας ἐπάνω τὰ κύματα γιὰ νὰ κλείσω τὴν

κόρη μου; Ποιὸς θὰ τὴ γλυτώσῃ ἀπὸ τὸ ριζικό
της;— Καὶ νὰ ὁ θρυλικὸς μέσα στῶν λαῶν τὰ πα-
ραδομένα Πρωτομάστορης, ἀμούστακο παλληκάρι,
«μειράκιον θάλλον» ποὺ φτερώνει τὴ φαντασία τῆς
ἐλληνικῆς ψυχῆς ἴσα μὲ σήμερα καὶ μὲ τὴν ποίησιν
ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καί, τώρα τελευταῖα, μὲ τὴ μουσική.
Αὐτὸς θὰ χτίσῃ τὸν Πύργο. Δὲ θέλει τὰ πλούτη τοῦ
βασιλιᾶ. Θέλει τὴν κόρη του. Ὁ βασιλεὺς ὑπόσχεται
καὶ τὴν κόρη του καὶ τὸ θρόνον του. Ὁ Πύργος
ὑψώνεται. Ἀλλοίμονον, ὅ,τι κατορθώνεται μὲ τὴν
εὐλογία τοῦ φωτός, τὸ καταστρέφει τῆς νύχτας ἡ κα-
τάρρα. Ὁ Πύργος τοῦ Βασίλεως, σὰν τὸ Γιοφύρι
τῆς Ἄρτας, «ὅλομερὶς τὸν χτίζουνε καὶ ἀποβραδὶς
γκρεμίζεται». Ὁ Πρωτομάστορας, ἀπελπισμένος, πα-
ραμονεῖ νύχτα γιὰ νὰ τὴν συλλάβῃ τὴν ἀπαστὴν
ἀφορμὴν τοῦ κακοῦ. Ἀπὸ τὴν ἀβύσσον, ἐξακολουθεῖ
ὁ ποιητής,

ἀρθεῖς ἀμυδρὰ μουσικῇ
ἀνέτειλ' ἐξ ἄντρων ὑγρῶν κατ' ὀλίγον,
κ' ἐντείνουν κελάδημα τώρα γλυκὺ
φωναὶ μαγικαὶ μεταξὺ πομφολύγων. . .
Μὲ πρόσωπ' ἀστράπτοντα, κόλπους ἀβρούς,
συνθλᾶ, διαθλᾶ τοὺς ἀφρούς
καὶ ζώνει τὸν πύργον καλλίμορφος ἔδων
χορὸς ραδινῶν Ναϊάδων.

Οἱ νεράϊδες εἶναι ποὺ γκρεμίζουν τὸν Πύργο
γιὰ νὰ ταπεινώσουν τῶν ἀνθρώπων τὸ θράσος. Ὁ
οἰκοδόμος καιρὸ δὲν χάνει. Σημαδεύει τὴ νεράϊδα
βασίλισσα, ἀρπάζει τὸν πέπλο της. Ἡ νεράϊδα στὸ

ἐξῆς ὑποταχτική του, ὄργανο τυφλὸ τῆς βουλῆς καὶ τῆς γνώμης του. Ὁ Πύργος ξαναχίζεται κι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ λαὸ τῶν πνευμάτων, τὸ χαλαστή. Μὰ λείπουν ἀκόμα πέτρες. Καὶ προσφέρονται ἴδιες οἱ Καρυάτιδες ξωτικές, λιθάρια καὶ στυλῶματα καὶ σκαλοπάτια, μὲ τὰ κορμιά τους.

Ὁ πύργος ὑψοῦτ' ἐπ' ἐμφύχων βαθμίδων
γυμνῶν ἀπαλῶν νηρηΐδων.

Ἡ κόρη ἐγκατασταίνεται στὸν Πύργο της «προστάτης ἀστήρ» στοὺς θαλασσοδρόμους. Καὶ νά ἕνας ξένος δυνατὸς μονάρχης, φερτὸς ἀπὸ τὴ φήμη τῆς τυργοφύλαχτης πεντάμορφης, τὴν ἐρωτεύεται καὶ τὴ ζητεῖ γυναῖκα του ἀπὸ τὸν πατέρα της. Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας, παραστούμενος ἀπὸ τοὺς ἀλαφροστόχαστους γύρω του μεγατάνες ποὺ ζηλοφτονοῦν τὸν τεχνίτη, τὸν πατεῖ τὸν ὄρκου του. Σκοτώνει τὸν οἰκοδόμο, καὶ στὰ τετραπέρατα διαλαλώντας τὴ χαρὰ τῆς κόρης του, προετοιμάζει ἐπίσημα καὶ πανηγυρικὰ τὸ γάμο της μὲ τὸν ξένο.

Ἐγγὺς καὶ μακρὰν διεδόθ' ἡ χαρά,
ἡ πόλις, ὃ πύργος λαμπρῶς ἐκοσμήθη,
ἐξ Ἑω καὶ Νότου, Δυσμῶν καὶ Βορρᾶ
συρρέουν πυκνὰ κ' ἰλαρόμορφα πλήθη.

Προσέρχεται καὶ ἡ βυζάστρα τοῦ βασιλικοῦ γαμ-
προῦ μὲ καλὰθι λουλουδιῶν. Ἀνεβαίνει στὸν Πύργο.
Τὰ προσφέρει στὴ νύφη. Θαυμάζει ἐκείνη, ἀπλώνει
τὸ χέρι στὸ καλὰθι :

Ὁ κάκιστος ὄφεις ἐκεῖ κεκρυμμένος
 τὴν ἄκραν κεντᾷ τῆς λεπτῆς τῆς χειρός,
 καὶ φρίκην ἤσθάνθ' εἰς τὰ μέλ' ἢ παρθένο· . . .
 Εὐρέθ' ὑπὸ τᾶνθη ψυχρὸν ἐρπετόν,
 μικρὸν τὸ κακὸν καὶ τὸ κέντρον λεπτόν.
 Πλὴν νέμεται ἄλγος φρικτόν,
 ἰὸς τὴν ἄβρᾶν καλλονὴν ἀναλίσκει
 καὶ φθίν' ἢ παρθένο· καὶ θνήσκει.

Καὶ ὁ ποιητὴς περατώνει τὴ δραματικὴ ραψωδία
 του, καθὼς τὴν ἄρχισε: Μὲ τὴν ἴδια δυνατὴ καὶ
 ρυθμικὴ κωδωνοκρουσία. Μὰ τώρα ἡ καμπάνα ση-
 μαίνει νεκρώσιμα:

Λονοῦνται, βροντοῦν καὶ βομβοῦν καὶ ἀντηχοῦν
 δυσάγγελοι φθόνοι, κλάγγαι τῶν κωδῶνων,
 ἐν σῆμα βαθύτεροι φθῆ' ἐπέχοῦν:
 'Ἡτέκνω' ὁ Πλάστης τὸν αἰδίκον θρόνον.
 'Ετράπ' ἡ χαρὰ εἰς ποικίλην νεκρικὴν,
 κ' ἡ κόρ' ἡ καλὴ μεσσηλὴν νυμφικὴν
 εἰς ὕπνον ἐτάφη γλυκύν,
 πλησίον τοῦ πρώτου μνηστῆρος κειμένη.
 Πλὴν ἔμειν' ὁ πύργος καὶ μένει.

Ὁ Βιζυηνὸς καὶ μὲ ὅλη τὴ λογία γλωσσικὴ πα-
 ράδοση ποὺ στέκεται ξένη κ' ἔξω ἀπὸ τὴν ἀναβρυ-
 στικὴ πηγὴ τοῦ ζωντανοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, δεί-
 χνεται κύριος τῆς τέχνης του καὶ στὴν ἐκθεση καὶ
 στὴ σύνθεση τῆς θρυλικῆς ἱστορίας μὲ τοὺς καλο-
 δεμένους καὶ καλοδουλεμένους στίχους, στὴ ρίμα
 πλούσιους καὶ στὴ στροφὴ πρωτόφαντους, μὲ τὴ
 στερεὰ χαρακτηρισμένη καθαρεύουσα, μάρμαρο κρύο,
 σκληρό, καὶ λαμπρό. Ἡ σοφὴ μελέτη ποὺ ἔγραψεν

ὁ Βιζυηνὸς γιὰ τὴν παγκόσμιαν κίνηση τῆς μπαλάντας βρίσκει στὸ ποίημα τοῦτο πολὺ ἐπιτυχημένη ἐφαρμογή. Καὶ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ πὼς ἡ καθαρεύουσα ποίηση στενοχωρημένη ἀπὸ τὴ δημοτικὴ Μοῦσα πὺν ὅλο καὶ τῆς ἀμφισβητεῖ ἐδάφη καὶ τοὺς τόπους τῆς κερδίζει, συνθηκολογεῖ καὶ παρέλαση κάνει, γιὰ ν' ἀποσυρθῇ, μὲ τὰ ὅπλα τῆς καὶ μὲ «ὅλας τὰς τιμὰς» τοῦ πολέμου.

*
* *

Ὅμως ἀντιμέτωπα στὸν «Πύργο τῆς Κόρης» καὶ σὰ νὰ ἤθελε νὰ τὸ ἰσορροπήσῃ τὸ ἔργο του καὶ κάποιον ἐξαγνισμό νὰ ἐπιτύχῃ, ἐπέστηεν ὁ ποιητὴς ἕναν ἄλλο πύργο. Τὸν ἄλλο πύργο δὲν τὸν ὕψωσε μὲ τὴ βοήθεια κανενὸς θουλικοῦ θαυμαστοῦ στοιχείου, κανενὸς τεχνίτη πρωτομάστορα, κανενὸς ἱστορικοῦ περασμένου, καμμιᾶς Μούσας φανταστικῆς μεγαλόπνοης· τὸν ὕψωσε μὲ μόνη τὴν πνοὴ τῆς ζωντανῆς ζωῆς, μὲ τὴ φωνὴ τῶν πραγμάτων, μὲ τὸν πόνο τῆς καρδιᾶς του καὶ τῆς καρδιᾶς τριγύρω του τῆς ἐθνικῆς, καὶ ἀπλὰ καὶ γερά, καὶ μὲ τὴν εὐλογία τῆς Μούσας τοῦ πόνου πὺν τὸν παραστέκεται πάντα καὶ πὺν εἶναι ἡ μητέρα του. Τὸ δεῦτερο ποίημα τοῦτο ἐπιγράφεται «Ἡ Μητέρα τῶν ἑπτὰ—εἰκὼν ἐκ τῶν ἐν Βιζύῃ καταστροφῶν κατὰ τὸν τελευταῖον ρωσοτουρκικὸν πόλεμον», ἐξηγεῖ συμπληρώνοντας τὸν κύριο τίτλο τοῦ ἔργου ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς. Ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 78. Μία ἱστορικὴ κρίσιμη στιγμή μεγάλη, ὕστερ' ἀπὸ τὴν τρικυμία τῶν Κριμαϊκῶν, ἕνας σεισμὸς στὴν Εὐρώπη.

Ἀλλάζει ὁ χάρις τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ διπλωματία διασκέπτεται, ὁ βασιβουζοῦκος σφάζει. Μιὰ παράδοση πού μᾶς τὴ φύλαξε ὁ Πολίτης ἀναφέρει πῶς ἡ Βυζῶ, «τῶμορφο χωριό», καθὼς τὸ λέει ὁ ποιητὴς πού ἐκεῖ γεννήθηκε, ἡ Βιζύη τῆς Θράκης πού χάρηκε στοὺς βυζαντινοὺς καιροὺς καὶ προτιμῶν ἀκόμα ἀκμὴ καὶ δόξα, πῆρε τὸν νομὸν ἀπὸ μιὰ βασιλοπούλα. Μιὰ σαῖτα λάβωσε τὴ βασιλοπούλα στὸ στήθος ὅταν πολιορκοῦσαν τὴ χώρα οἱ Σαρακηνοί. Ἄ ! τὸ λάβωμα ἐκεῖνο, κι ἂ δὲν ἔφερε στὸν τάφο τὴ βασιλοπούλα, ποτὲ δὲν ἔκλεισε. Πάντα σακατεμένη ἀπὸ τότε ἔζησεν ἡ πορφυρογέννητη τῆς Ἀνατολῆς, εἰκόνα ὅχι τῆς Βιζύης μοναχῆς, ἀλλὰ τῆς Θράκης ὀλάκερης, μὲ τὴν αἱματοστίλα καὶ χυλοπατημένην ἀπὸ λογῆς βαρβάρους ἱστανίτης. Στὸ ξεθεμέλιωμα τῆς Βυζῶς μιὰ γυναῖκα βρῆκε σφραγισμένη καὶ τὰ ἑπτὰ παιδιὰ τῆς. Μονάχη τῆς τὰ θάφτει. Τὰ ξεθάφτουν οἱ Κιρκάσιοι γιὰ νὰ κορσάφουν τοὺς τάφους τους. Ἡ μητέρα κρύβει τότε τὰ ἑπτὰ πτώματα σὲ μιὰ σπηλιά. Μὰ κινδυνεύουν ἐκεῖ νὰ φαγωθοῦν ἀπὸ τὰ ὄρνια κι ἀπὸ τοὺς λύκους. Τότε ἀνάφτει φωτιά καὶ τὰ καίει. Κι ἀπὸ τὰ βάσανα κι ἀπὸ τὸν πόνο κι ἀπὸ τὴ φρίκη ξεψυχᾷ στὸ τέλος, ἡ μόνη ζωντανὴ ψυχὴ πού ἀπόμεινε στὸν ὀλεθρο τῶν πάντων. Τὸ θέμα τοῦτο ἀναπτύσει ὁ ποιητὴς κάπως περισσόλογα σὲ μιὰ ἑξακοσάρια στίχους. Τὸ ποίημα ἔνα διάπλατ' ἀνοιχτὸ ἀσυγκράτητο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος μοιρολόϊ. Ὅλα χαλάσματα γύρω, καὶ χάλασμα φοβερότερο κ' ἐλεεινότερο ἀπὸ τὰ πράγματα γύρω ἢ ὄψη καὶ ἡ καρδιά καὶ ἡ ψυχὴ καὶ ἡ ζωὴ τῆς μητέρας.

Τάπόπλεγά της τὰ μαλλιά στριμμένα σὰν κροκίδια
τὰ γαργαλάει ὁ ἄνεμος σὰ σκοτωμένα φίδια
πὰ στὸ λαιμό της τὸ γυμνό.

Στὸ ροῦχο π' ἀπ' τὲς σκισματιῆς τὸ σῶμα της προβάλλει
μπαίνει ὁ χιονιάς ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἄλλη
ὥσὰν νὰ παίζη μ' ἀγκαθιῆς στὸν ἄψυχο κρεμνό.

Ὁ ποιητὴς εἴτε μοιρολογώντας μὲ τὸ στόμα τῆς μητέρας, εἴτε τὴν πρώτην εὐτυχισμένη της ζωὴ, εἴτε τὴν τωρινὴ συμφορὰ της παρασταίνοντας, βαρυβογ- γάει, ξεφωνίζει, ξεσπᾷ, δέρνεται, διαμαρτύρεται, καταριέται. Καὶ τὸ κλάμα, οὐρλιασμα· καὶ ἡ ζωγραφιὰ γυμνὴ φόρεμα μόνο ἔχει τὰ ἴδια της ἄδρᾳ ριγμένα χρώματα. Ἕνας γλωσσικὸς ἑλισμὸς βασιλεύει πού σὲ μερικὰ καὶ μὲ ὅλες τὶς μεγάλες τεχνικὲς διαφορὰς θυμίζει κάπου Βαλαωρίτη. Ἡ φοικὴ τοῦ θανάτου παντοῦ ἀπλωμένη καὶ ἡ ποίησις τῆς φοικῆς φητορεύει παντοῦ. Καὶ ἡ οἰκειότης ἀπὸ τὸ κράξιμο τῶν πραγμάτων φυσικὴ καὶ αὐτόματη. Καὶ κάποια ἀντίληψη τοῦ θανάτου εἰδολολατρικὴ κατεξοχήν, πού δὲ μπορεῖ νὰ πιστέψῃ στὸ μηδὲν καὶ στὴν ἀύλότητα καὶ πού τραβᾷ τὴ ζωὴ καὶ κάτω ἀπὸ τὸ μνήμα μ' ὅλες τὶς φροντίδες τῆς στοργῆς καὶ τῆς ἀγάπης τοὺς ἀγῶνες. Καὶ ἡ ποίησις τῆς ἐθνικῆς Ἰδέας δείχνεται μὲ δικό της χαρσχητῆρα καὶ ζώνεται πατριδολατρικὴν ὡραιότητα διαφορετικὴν. Ἡ πατρίδα τοῦ Βιζυηνοῦ δὲν εἶναι ἡ τετράπλατη ἑλληνικὴ Πολιτεία τοῦ Ρήγα, δὲν εἶναι τοῦ Σολωμοῦ ἡ «Μητέρα μεγαλό- ψυχη στὸν πόνο καὶ στὴ δόξα». Εἶναι ἡ σκλάβα ἡ μητέρα ἡ δόλια ἡ ρωμιοσύνη, τοῦ ραγιαῖ ἡ γεννή- τρα. Τὸ πατριωτικὸ τραγούδι τοῦ Βιζυηνοῦ δὲν πιν-

δαρίζει, δὲ ρωμαντίζει. Ξεφωνίζει, καὶ ξεσπᾷ, καὶ
σκίζει τὰ ροῦχα του, καθὼς λέμε, καὶ ρίχνει ἀνά-
θεμα. Εἶναι ὁ ραγιάς, ὁ δοῦλος, ὁ δεμένος, ὁ ἄμα-
χος, ἀνάμεσα τοῦ Τσερκέζου καὶ τοῦ Κοζάκου, κο-
πάδι γιὰ τὰ χέρια καὶ γιὰ τὰ μαχαίρια δυὸ μακελλά-
ρηδων. Τὰ φόρεσα—μοιρολογᾷ ἡ Μητέρα—

τὰ γιορτερά τὰ πασχαλιάτικα τοὺς,
ἔξωσα τοὺς τρανύτερους τὰ λόχους' ἄρματά τοὺς
καὶ τ' ἀργυρὰ σπαθιά.

Καὶ τὰ διαμάντια πῶκρυβα, τὰ ἔρημα στολίδια,
τᾶδωσα στὰ μικρότερα, νὰ τᾶχουνε παιγνίδια
στὰ σκότη τὰ βαθιά.

Κ' ἔσκαψα ἡ δόλια καὶ ἀνάστα ἑφτά πλατιά μνημόρια
καὶ τᾶθαψα κοντὰ κοντὰ μνημόρια μ' ἀγόρια,
στὴ θύρα μ' ἀντικεῖ,
νὰ μὴ μου σκιάζονται τὰ δυὸ τὰ μικροῦλάκια πούναι,
νὰ τὰ θεωρῶ ὅλα συντηροῦν, νὰ λέγω πὺς μου ζοῦνε,
καὶ εἶμαι γὰρ ὁ νεκρὸς.

Νὰ βγαίνω τὸ πουργὸ πουργὸ νὰ τὰ καλημερίζω,
τὸ βράδι πού θὰ τὰ καλνῶ καὶ θὰ τὰ νοματίζω
ν' ἀκοῦνε στὴ σιγή,
νὰ τὰ μοιράζω ζάχαρη καὶ μέλι νὰ δειπνοῦνε
καὶ νὰ σκεπάζω τὰ μικρὰ μὴ μου κρυολογοῦνε
στὴν παγωμένη γῆ.

Καὶ φύτεψα κ' ἑφτά μηλιές πάνου στὰ μνήματά τοὺς,
νὰ κάθουμαι νὰ κλαίγω γὼ κάτ' ἀπὸ τὰ κλαδιά τοὺς,
κ' οἱ ξένοι πού παρνοῦν
νὰ βρίσκουν λίγη ἀναψυχὴ στὰ πράσινά τοὺς φύλλα,
νὰ γεύωνται χαρούμενοι τὰ μωσχερά τοὺς μῆλα
καὶ νὰ μοῦ τὰ σχωροῦν.

Μὰ τὰ μυρίσθ' ἢ Τσερκεζιά μὲ λυσσιασμένη κάκια,
καὶ χύμησαν τὰ νηστικά, τ' ἀχόρταγα κοράκια
ἀπ' τᾶγρια κρεμνά,
καὶ σκάψαν καὶ τὰ ξέχωσαν κι ἀρπάξαν τὰ στολίδια,
καὶ ρίξαν τὰ παιδάκια μου στὲς λάσπες, στὰ σκουπίδια
τὰ σπλάχνα μου γυμνά.

Καὶ ἀπὸ τὸ ἑξακολουθητικὸ φρενιτικὸ μοιρολό-
γημα τοῦτο κάποιοι στίχοι παίρνουν καὶ σὰν ἀπροσ-
δόκητο ταίριασμα μὲ τοὺς τρομαχτικούς καιροὺς πὺν
μᾶς περιζώνουν, καὶ ὑψώνονται σὰν ἀναθέματα προ-
φητικά :

Γι' ἄφησε, μάνα, τὴ δουλειὰ καὶ ἔλατ' τὸ παιδί σου,
καὶ κάμε γιὰ τὸν ἄντρα σου, κάμε γιὰ τὴν ψυχὴ σου
μιὰν ἁγία προσευχή!

Γιατ' ἦρθαν βίσεχτοι καιροὶ σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση,
κι' ὅπου πλανήσῃ ἀποβραδίς δὲν ἔρει ἂν τὰ ἔμπνευσε
γερός ὡς τὸ ταῦτο.

Κι' ὁπώχει κάμαν ἄρρωστο ὡς τὸνε παρανόση!
"Ἄς ψάλλῃ ἐν 'Ἀλληλούϊα κι' ἄς τὸνε παραχώση
σὲ μνήμα σκοτεινό,

πρὶν φτάσουν καὶ τὸ μυριστοῦν Τσερκεῖοι καὶ Πομάκια
καὶ τὸνε ρίξουν ζωντανὸ στοῦ κάμπου τὰ κοράκια,
στ' ἀγρίμια ἀπ' τὸ βουνό.

Γιατ' ἔστειλεν ὁ Μόσκοβος ἓνα κρυφὸ χαμπάρι,
πὼς θάρθῃ τὴν Ἀγιά Σοφιά, τὴν Πόλη νὰ μᾶς πάρῃ,
τὴν Πόλη τὴ γραικιὰ!

Κι' ἀντρεῖψεν ἡ Βουργαριά κι' ἀπὸ λαγὸς ἐγίνῃ
λιοντάρι π' ἀναφρύμαξε νὰ φάῃ τὴ ρωμιοσύνη
μαζὶ μὲ τὴν Τουρκιά...

—Φωτιά νὰ κάψῃ τὴν Τουρκιά, φωτιά κι' ἀστροπελέκι!
Καὶ τὸ σταχτὸ τῆς οἱ ἄνεμοι νὰ σύρουν πιὸ παρέχει
κι' ἀπὸ τὴν Κόκκινη Μηλιά!

Μέσ' στή Ρωσία ὁργή Θεοῦ τὶ νύχια της νὰ μπήξῃ
νὰ τοῦσε πνίξῃ φανερά, κρυφὰ νὰ τοῦσε πνίξῃ
ἀπ' τὸ παλάτι ὡς τὴ σπηλιά.

Καὶ μέσ' στήν ἄθρη χαρά, στὸ θρίαμβό τους πάνω,
ν' ἀστραποκάψ' ἡ Κόλαση κάθε μεγαλοσιάνο
πρὶν φτάσῃ νὰ προσευχηθῇ.

Καὶ νὰ χορτάσῃ ἓνα σκυλὶ στοῦ Ἀπάνθρωπου τὸ γιαιῖμα
ποῦ δὲν ἐχότρασε ἀπ' αὐτὸ ποῦ ἔκαμε σὰ ρέμα
μέσ' στὰ χωριά μας νὰ χυθῇ!

Καὶ «ἡ Μητέρα τῶν Ἑπτὰ» τελειώνει μὲ τὸ
μῦθο πάλι, τὸ χαρακτηριστικώτερο δείγμα τῆς τεχνο-
τροπίας τοῦ Βιζυηνοῦ. Ἡ μοιρολόητρα μητέρα συγ-
κορυφώνει τὸ θρῆνο της καὶ μυθοπλαστικά :

Μιά μητέρα ἔνα βουνό,
σ' ἓνα παλαιὸ λαγυδι,
ἔκαμν' ἄνθη τὰ προυνό
καὶ καρπὸς τὸ βράδι...

Λυποῦμαι γιατί δὲν ἐπιτρέπει ὁ χρόνος νὰ τὸ
ξαναπῶ ἐδῶ τὸ παθητικώτατο αὐτὸ συγκεκριαιω-
τικὰ ἀλληγορικὸ μοιρολόγημα. Σὲ κάποια περασμένη
μου ὁμιλία γιὰ τὸ Βαλαωρίτη παρατηροῦσα πὼς ἡ
ποίησή του εἶναι μαζί καὶ γέφυρα ποῦ μᾶς περνᾷ
ἀπὸ τὸ στίχο στὸν πεζὸ λόγο τὸν καλλιτεχνικό, ἀπὸ
τὸ ἱστορικὸ ποίημα στὸ ἐπικὸ διήγημα. Στὸ ἔργο τοῦ
Βιζυηνοῦ βλέπω τοῦτο· ἡ στίχος του, καλὰ καλὰ ἂν
τὸν ἐξετάσουμε, δὲν εἶναι παρὰ σταθμὸς γιὰ νὰ τρα-
βήξῃ ὁ ποιητὴς πρὸς τὸ δρόμο τοῦ πεζοῦ λόγου ὅπου
περπατεῖ πιὸ ἐλεύθερα καὶ κάθετα ἀναπauτικώτερα.
Τὰ διηγήματα τοῦ Βιζυηνοῦ, καθὼς καὶ ἄλλοτε προσ-

πάθησα νὰ τὸ δεῖξω σὲ μιὰ δοκιμὴ μου βαλμένη στὸ βιβλίο μου «Τὰ πρῶτα Κριτικά» (Βιβλιοθήκη Φέξη) εἶναι σφραγισμένα ἀσφαλέστερα, εἶναι κάπως ἀνώτερα ἀπὸ τὰ ποιήματά του. Μάλιστα ὅ,τι ἀπὸ μιὰν ὄψη ὀνομάζεται *λυρισμός*, τὸ προζύμι τοῦ *ἐγὼ* ποὺ φουσκώνει καὶ μεστώνει τὸ λογοτεχνικὸ ψωμί, ἐκεῖ, στὸν πεζὸ λόγο τοῦ Βιζυηνοῦ, ὄχι τόσο στὸ στίχο του, ἐνεργεῖ ἐντελέστερα. Λυποῦμαι γιατί ὁ καιρὸς καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν ὁμιλιῶν αὐτῶν ἀπαγορεύουν νὰ σταθῶ στὸ διήγημα τοῦ Βιζυηνοῦ.

5. Τὰ ἔργα. Κρουστάλλης.

Μὲ τὸ Βιζυηνὸ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἀπλώνεται στὸ ἐντεχνο τραγούδι θαρρετοτέρα, μὰ πάντα πίσω ἀπὸ τὴν ποιητὴν δείχνεται ὁ ἱεροσπουδαστὴς τῆς *Χαλκῆς*, καὶ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ὅσο κι ἂν τολμηρὰ κ' ἐλεύθερα δουλεύεται δὲ μέσσει νὰ τὰναπληρώσῃ τὰ ἐλαττώματα τοῦ, γενικά, ἀλύγιστου στίχου, κάτι ποὺ λείπει καὶ ποὺ εἶναι τοῦ γνήσιου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ ἡ χάρις. Μὲ τὸν Κρουστάλλον ἡ σκηνογραφία ἀλλάζει. Τὸ ἴδιο τὸ δημοτικὸ τραγούδι εἰσβάλλει θριαμβευτικὰ στὴν ποίησή μας, μὲ τοὺς τρόπους του καὶ μὲ τοὺς κόσμους του.

Συχνὰ μέσ' στὸ ἡλιοστάλαμα καὶ μέσ' στὰ μεσημέρια
κι ὅταν κοιμοῦνται τὰ νερά καὶ βγαίνουν οἱ νεράϊδες
καὶ συγκρατιοῦνται σὲ χοροὺς, τέτοια τραγούδια λέγουν.

Ὅταν ἰσχιώνουν τὰ ζευγὰ καὶ πέφτουν τὰ λιοπύρια
καὶ ροβολοῦν βελάζοντας στὶς μάντζες τὰ κοπάδια,
σουρρίζοντάς τα ὁ νιὸς βοσκός, τέτοια τραγούδια λέγει.

Τ' ἀπόσπερνο κι ἀποβραδὶς ποὺ βασιλεύει ὁ ἥλιος
καὶ μὲ τὰ δυὸ καματερά γυρνάει ὁ ζευγολάτης
ἀπ' τὸργωμά του στὸ χωριό, τέτοια τραγούδια λέγει.

Ὁ ἀγωγιάτης τὲς ἐρμιές, τὰ δάση ποὺ διαβαίνει
στὸν σάλαγον ὅπου χτυπᾷ τὰ φορτωμένα ζᾷ του
γιὰ νὰ περνᾷ τὸ μάκρεμα, τέτοια τραγούδια λέγει.

Ὅταν τὸ γλυκοχάραμα στὰ κορφοβούνια φέγγη
ποὺ στὰ χρυσὰ τὰ ὄνειρατα ξυπνᾷ ἢ χωριατοπούλα
καὶ πᾶει στὴ βρύση γιὰ νερό, τέτοια τραγούδια λέγει.

Τὰ καλοκαίρια τὰ ξανθὰ ποὺ οἱ ξενοδουλευτάδες
θερίζουν αὔπνοι ὁλονυχτὶς τὰ καρπερὰ χωράφια
μὲ τὸ φεγγάρι τὸ λαμπρό, τέτοια τραγούδια λέγουν.

Τὲς χειμωνιάτικες βραδιές ποὺ σὺν βουνὰ χιονίζει
γύρω ἀπ' τὴν πόρτα τοῦ σπιτοῦ σπνάζονται οἱ κοπέλλες,
καὶ πλέοντας ξόμπλια ὠρεοπέλοια, τέτοια τραγούδια λέγουν.

Ἄγουρος τοῦ χωριοῦ κ' ἐγὼ, παῖδι κ' ἐγὼ τῆς στάνης,
ὅσες βολές κάμπους, βουνὰ, στάνες, χωριά διαβαίνω
κι ὀργώματα καὶ ποταμιές, τέτοια τραγούδια λέγω.

Σὰν τὸ Βιζυηνὸ καὶ ὁ Κρυστάλλης ἀρχίζει τὸν
«Τραγουδιστὴ τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης» μὲ τὴν
φροντίδα νὰ ἐκφράσῃ τί λογῆς εἶναι τὸ τραγούδι του.
Κ' ἐδῶ βλέπουμε πάλι νὰ συνταιριάζονται συντηρη-
τικὰ καὶ προοδευτικὰ στοιχεῖα, καὶ τὴν τέχνη τοῦ
Κρυστάλλη, σὰν ἐκείνη τοῦ Βιζυηνοῦ, μαζὶ ὑποτα-
χτικὴ καὶ ἀνταρτικὴ. Ἀλλὰ ὁ ποιητὴς ἐδῶ δὲν
«προανακροῦει τῶν Μουσῶν τὴν ἱλαρὰν ἀνατολήν»·
βρίσκεται μέσα στὴν ἀνατολή, καὶ σὰ θαμπωμένος
ἀπὸ τὸ πρωῒνὸ τὸ φῶς τριγύρω του. Τὸ τραγούδι
του εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγούδι ἀναβρυσμένο μὲ

νέα ὁρμή· τὸ δημοτικὸ τραγούδι πὺν παίρνει συνεί-
 δηση· βλέπει καὶ ξέρει τί ἀξίζει. «Τέτοια τραγούδια
 λέγω.» Τὸ ἀναφώνημα τοῦτο δὲ θὰ τὸ ἀπαντήσετε
 στὸν ἀνώνυμο δημοτικὸ ψάλτη, μήτε θὰ βρῆτε τὸ
 ἔντεχνα κανονικὸ σὲ τρίστιχα χωρίσμα τοῦ προλογι-
 κοῦ τραγουδιοῦ πὺν ἀκούσατε καὶ πὺν κάθε του
 στροφὴ μεστῶνεται μονότροπα καὶ ἀπὸ μιᾶ διαφορε-
 τικὴν εἰκόνα. Ὁ Κρυσταλλῆς δὲν εἶναι ὁ λαὸς πὺν
 βρίσκεται ἢ πὺν γίνεται ποιητής· εἶναι ὁ ποιητὴς
 πὺν βρίσκεται καὶ πὺν γίνεται λαός. Τὸ πρᾶγμα
 κάπως διαφέρει. Ἐπειτα δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε
 τοῦτο : Καλὰ καλὰ ἀνώνυμα ἀπρόσωπη ποίηση δὲν
 ὑπάρχει, ἀκόμη καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια. Κάποιος
 βρίσκεται στὸ χωριό, κάποιος ἐπὶ τὸ βουνὸ προ-
 βάλλει, δημοδὴς ἀνυποψίαστος, μετὰ τὴ φαντασία
 ζωηρότερη, μετὰ τοῦ ρυθμοῦ τὸ χάρισμα ἐντονώτερο,
 μετὰ τὴ δύναμη τὴν ἐκφραστικὴν τελειότερη· ποιητής,
 χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, χωρὶς νὰ τὸ ξέρῃ, χωρὶς γι' αὐτὸ
 νὰ περηφανεῖται· χρειάζεται τὸν τραγουδιστὴ ὁ πρω-
 τόγονος κόσμος γιὰ τὴ χαρὰ του καὶ γιὰ τὴν πίκρα
 του, γιὰ τὸν ἔρωτα καὶ γιὰ τὸ θάνατο, καθὼς χρειά-
 ζεται τὸν παπᾶ γιὰ τὸ γάμο καὶ γιὰ τὸ ξόδι. Τὸ
 τραγούδι πετᾷ ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, τὸ παίρνουν
 ὁμότεχνοι, ὁμόφυλοι, τὸ συμπληρώνουν, τὸ προσαλ-
 λάζουν, τὸ κλαδεύουν, τὸ συμπληρώνουν, τὸ πυκνώ-
 νουν, τὸ νερουλιάζουν, τὸ κάνουν καλύτερο ἢ χειρό-
 τερο· τὸ δημοτικὸ τραγούδι.¹ Μέσα στὸ ἔργο τοῦ

¹ Τὸ θέμα τοῦτο, πρωταναπτυσμένο ἀπὸ τὸν κ. Ν. Γ.
 Πολίτη μετὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀκρίβεια πὺν τοῦ ταιριάζει,

Κρυστάλλη ξανοίγουμε τὸ δυσκολοξεδιάλυτο ταίριασμα τῆς κοινωνικῆς φαντασίας μετὰ τὴν φαντασίαν τὴν αἰτομικήν· τοῦ ἀνώνυμου τραγουδιστῆ μετὰ τὸν ὀνομασμένο ψάλτην· τόσο, πού συχνά δὲ ξεχωρίζουμε καλὰ ποιὸς ὁ στίχος πού εἶναι καμωμένος ἀπὸ τὸν ποιητὴ καὶ ποιὸς ὁ στίχος πού εἶναι παρμένος ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ὁ χαρακτηρισμὸς πού δόθηκε στὸ Θεόκριτο ταιριάζει καὶ στὸν ὁμόφυλό του ποιητὴν· ὁ Κρυστάλλης εἶναι μαζί ποιητῆς φυσικὸς καὶ ἐντεχνος. «Ὁ Τραγουδιστὴς τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς Στάνης» εἶναι συλλογὴ στίχων ἀξεχώριστα καὶ μιμητικῶν καὶ πρωτότυπων. Συστηματικὰ πλουσιώτερα καὶ τεχνικώτερα, κρατημένοι σφιχτὰ καὶ ὑποταχτικά καὶ ἀπὸ τὴν ψυχὴν καὶ ἀπὸ τὴν μορφήν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, οἱ στίχοι ἐκεῖνοι ἐγκαννιάζουν καὶ οὐλοῦν τὴν ἐκκλησίαν. Γίνονται τὰ κείμενα νέας λατρείας μετὰ ἀξιόλογους πιστοὺς, παράλληλα μετὰ τὴν φυλὴν τῶν ποιητῶν πού μονάχα ἀκαρροπάτητα τὸ γγίζουν τὸ τραγούδι τὸ δημοτικόν, γιὰ νὰ σταθοῦνε σὲ κόσμους διαφορετικοὺς ἀπὸ τοὺς κόσμους τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ στὴν οὐσίαν καὶ στὸ ὕφος ἄκόμα. Καὶ τὰ δυὸ τὰ φύλα ὁμοιοδικαίωμα ἔχουνε στὴ ζωὴ πρὸς ἀνεξάντλητη παραγωγὴ καὶ προκοπὴν ἀνυπολόγιστη, σύμφωνα πάντα μετὰ τοὺς νόμους πού τὰ πράγματα ὅλα, καὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης, τὰ κάνουν ἅπαντα νὰ περνοῦν ἀπὸ τὴν ἀκμὴν στὴν παρακμὴν, ἀπὸ τὸ ἀνθισμα στὸ ξέφτυσμα, καὶ ἀντίθετα. Οἱ προτιήτερες

βρίσκεται στὴν τυπωμένη στὴν ἴδια σειρά διάλεξί του «Γνωστοὶ ποιηταὶ δημοτικῶν ἀσμάτων».

δοκιμές, «Αἱ Σκιαὶ τοῦ Ἄδου» στὰ 1886, ὁ «Καλό-
γερος τῆς Κλεισούρας τοῦ Μεσολογγίου» στὰ 1889·
δὲν ἀξίζει νὰ σταματήσῃ κανεὶς ἐπάνω τους. Μονάχα
χρησιμεύουν ὡς σημάδια χαρακτηριστικὰ γιὰ νὰ δεί-
χνουν πόσο γοργὰ καὶ πόσο εὐλύγιστα ὁ ποιητὴς ἀλα-
φροπατοῦσεν ἀπάνου καὶ στὰ λιθάρια ποὺ τρεμοσά-
λευαν ἀστερέωτα, γιὰ νὰ περάσῃ ἄλλου, γιὰ νὰ βάλῃ
τὸ πόδι του στὰ στερεά, καὶ πάντα ἔμπρός. Ἕνας
ἄλλος, βαρυπερνώντας, θὰ κιντύνευσεν νὰ κολλήσῃ στὰ
βαλτόνερα τοῦ πεζοῦ καὶ τοῦ μέτριου. Τὸ τραγούδι τοῦ
Κρυσιτάλλη θὰ μοιάσῃ μὲ μιὰ μεγάλη πολυπρόσωπη,
μὰ ρυθμισμένη μονότροπα καὶ μονόχρωμα, ζωγρα-
φιά· στὰ βάθη τῆς ὑψώνεται ὁ Πίνδος πάντα, «τὰ
κοκοτράχαλα βουνά», καθὼς ὁ ἴδιος ὁ τραγουδιστὴς
τὰ λέει· κατὰμεσα στὸν πίνακα ἰδεσθὲ ἢ Πατρίδα,
ὅλη καὶ στάση γαλανῆς, πονετικῆς γυναίκας ποὺ θὰ
σταλάζῃ ἀπὸ τὸ στόμα τῆς τὸ μέλι τοῦ παραμυθιοῦ·
ὄχι ἡ ἀρματωλικὴ καὶ πολεμοδραστικὴ καὶ πολεμόδαρτη
τοῦ Νικοτσάρα, τοῦ Βλαχάβα, τῶν Κατσαντώνηδων·
ἀλλὰ κάποια μεστωμένη βλάχα, ἡ περδικομμάτα τοῦ
«Τραγουδιστῆ τῆς Στάνης» ποὺ κράζει :

Βρωμοκαμπίτης δὲ θὰ ἰδῇ τὸ ἀμόλευτο κορμί μου,
ἐγὼ εἶμαι κόρη τοῦ βουνοῦ καὶ τσέλιγκα κοπέλλα.

Καὶ κάπου ἀπόμερα στὸν πίνακα καὶ εἰδυλλιακὰ
μαλακωμένη ἢ λεβέντικη κορμοστασιὰ τοῦ λευκαδίτη
τραγουδιστῆ, τοῦ πατέρα. Καὶ ἀκόμα θολώτερα καὶ
μακρινότερα, κάτι σὰν ἴσκιοι ἀρχαῖοι μισοκρυμ-
μένοι· μπορεῖ ὁ βουκολικὸς τῶν ἀλεξαντρινῶν και-

ρῶν, (μᾶς εἶπαν πὼς ὁ Κρυστάλλης ἄφησε, μὰ δὲν ξέρω πὼς καὶ ποῦ καὶ μιὰ πεζὴ μετάφραση τοῦ Θεοκρίτου), μπορεῖ ὁ Ἀσκραῖος τῶν «Ἔργων καὶ τῶν Ἡμερῶν». Ἀλλὰ ὅπου στὰ πρῶτα βήματα, κάπως τυφλὰ καὶ στενοχωρημένα, ξεχωρίζεις τὰ τρικλίσματα τοῦ μιμητῆ, τὰ ὑστερνὰ ἔργα, μολονότι μᾶς δείχνουν τὴν ἐπενέργεια τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ τοῦ Βαλαωρίτη, μαζὶ μᾶς λένε πὼς τοῦ εἵδους αὐτοῦ ἡ ἐπιρροὴ δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀδυναμίας· εἶναι στοιχεῖο καὶ πάτημα γιὰ νὰ μᾶς ξετυλίξῃ ὁ ποιητὴς μιὰ δύναμη. Ὁ Κρυστάλλης εἶναι μαζὶ ἀπὸ τὸ φυσικό του καὶ ἀπὸ τὸ θέλημά του γεννημένος καὶ τονωμένος μαζὶ δημοτικὸς καὶ βαλαιοτακτὴς, ὅμως μέσα σὲ σύνολο καινούργιο· ὁ Κρυστάλλης καλὰ καλὰ δὲν εἶναι· γίνεται. Βρίσκεται ἀντὶ τοῦ πλάσματος, ἀνάβασμα ἀπὸ χτήμα, θησαύρισμα. Στὸ μέτωπό του μακροστεῖχου ἀπειρότεχνου «Καλονέου τῆς Κλεισούρας» εἶχε χαράξει τὸ ρητὸ τοῦ Βαλαωρίτη: «Ἡ καρδιά μου θὰ πάλῃ πάντοτε ὑπὲρ τῆς Ἡπείρου». Ἡ καρδιά του ἐξακολουθεῖ πάντα νὰ χτυπᾷ γιὰ τὴν Ἡπειρο. Μὰ ποίηση μὲ παλμοὺς καρδιᾶς μονάχα δὲν πλάθεται. Χρειάζεται, γιὰ τὸ ζωντάνεμά της, νὰ συνενωθοῦν λογῆς ἐνέργειες μ' ἐκεῖνες τῆς καρδιᾶς· τῆς φαντασίας, τῆς μνήμης, τοῦ νοῦ, τῆς ψυχῆς ἀκέριας. Πρόσωπα καὶ παραδείγματα λογῆς, διδάσκαλοι καὶ παράγοντες. Ἡ νέα ἀθηναία ποίηση, τριάντα πέντε, ἐπάνω κάτω, χρόνια πρὶν, ἐπαναστατημένη, χτυπᾷ τὴ σουττικὴ παράδοση καὶ τὴν καθαρεύουσα γλῶσσα· ὅμως μὲ κανένα σχεδὸν τότε θετικὸ κεφάλαιο, ἀβοήθητη, γυμνή, βρίσκεται σὰν ἔκθετη· ἀρχίζει ἀπὸ τὸ

ἄλφα μὲ βρεφικὰ μπουσουλίσματα τὸ δρόμο της, καθὼς τὸ θέλει, φαίνεται, ὁ νόμος καὶ ὁ ρυθμὸς τῆς τέχνης, κάθε φορά πὺν γκρεμίζεται κάτι, πὺν τὰ ἐδάφη χερσώνονται, καὶ πὺν μεγάλη ἀλλαγὴ προετοιμάζεται. Σὲ λίγο τὸ δημοτικὸ τραγούδι στήριξ' εὐεργετικὰ τῆς νέας βρεφικῆς τέχνης τὰ παραπατήματα. Ὑστερ' ἀπὸ λιγώτερο σημαντικὲς ἢ ἀπομονωμένες καὶ χωρὶς ἐξακολούθησι ἀπόπειρες, ὁ ποιητὴς Δροσίνης πρωτοέβαλε σ' ἐνέργεια συστηματικώτερη καλλιέργειαν ἀπομιμητικὴ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Καὶ τὸ σύνθημα πὺν μᾶς ἔδωκε δὲν εἵτανε παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα ζωηρῆς τριγύρω του μεταβολῆς, ἀγάλια ἀγάλια καὶ πὺν κόπο ἀντιληπτῆς, ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ποιητικῆς τέχνης. Τὸ γύρισμα εἵταν πρὸς τὰ πράγματα, πρὸς τὴν τόπῳ μας, πρὸς τὰ ἄνθη μας, πρὸς τὸ δημοτικὸ τραγούδι, πρὸς τὴν πρώτη καὶ παντοτεινὴ ἀρχὴ τῆς τέχνης, πρὸς τὴ δημοτικὴ γλῶσσά, φυσικὴ φωνὴ τῆς Μούσας, πρὸς τὴ δημοτικὴ παράδοσι, ἀστέρευτη πηγὴ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, πρὸς τὸ παραμῦθι, σύμβολο τοῦ, ἀξεχώριστα, καὶ ἀπλοῦκοῦ καὶ βαθυστόχαστου, πὺν εἶναι ἀκέρεια ἡ Ποίησις. Παραμερίζει τότε τὸ Λαμαρτίνο, Μεσσία καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ ρωμαντισμοῦ, ὁ Ἀῖνε, κάπως θρεμμένος κι αὐτός, χάρη στὸ παράδειγμα του γερμανοῦ ποιητῆ καὶ δασκάλου του, τοῦ Γουλιέλμου Μύλλερ, μὲ τὰ δημοτικά μας τὰ τραγούδια τὸν «Ὁδοιπόρο» τοῦ Σούτσου διαδέχεται ὁ Πάσσωβ, στὸ πλευρὸ τῆς ἱστορίας θρονιαίζεται ἡ λαογραφία, τὸν Κωσταντῖνο Παπαρρηγόπουλο τὸν παραμερίζει κάπως ὁ Νικόλαος Πολίτης. Πρὶν ἀπὸ τὸ Δημήτριο Βερναρδάκη, μὲ τὸ

κήρυγμα τῆς ἀξίας τῆς δημοτικῆς, πρὶν ἀπὸ τὸν Ψυχάρη, μαζὶ κήρυγμα καὶ παράδειγμα, ὁ Ἑμμανουὴλ Ροῦθης προετοιμάζει στήν ἀλλαγὴ μὲ τὸ λόγο του ριμμένο ἀπὸ τὸ 1877: «Δημοτικά ἄσματα καὶ Σολωμός!» Τὰ «Ἀγροτικά» τοῦ Κρουστάλλη καθρεφτίζουν τὴ νέα κατάσταση. Γιομᾷτ' ἀπὸ τῆ χάρη κι ἀπὸ τὴ δροσιὰ τοῦ κάμπου καὶ τοῦ βουνοῦ, προμηνᾶν τὸν «Τραγουδιστὴ» πὺν φάνηκε στὰ 1893, καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς στίχους του θὰ μπορούσανε κ' ἐκεῖ νὰ βροῦνε ἁρμονισμένη θέση. Ὅμως ἂν κανεῖς πῆγαινε γυρεύοντας μὲ κριτικὸ πείσμα γιὰ νὰ τοὺς εὔρη ψεγάδια, θὰ τὰ εὔρισκεν — ἔχοντας πάντα πρόχειρη τὴ σύγκριση μὲ τὰ στερνότερα ἔργα του — θὰ τὰ εὔρισκε σὲ κάποιο ἀδύνατο ἄλλομα τοῦ στίχου, σὲ κάποια σχετικὴ μετριότητα καὶ συντηρητικότητα στὴ γλῶσσα πὺν μπεθεῖ νὰ μὴ κακοτυπᾷ στοὺς πολλοὺς, μὰ πὺν δὲν ἱκανοποιεῖ ἄρκετὰ τὴ φαντασμένη σκέψη τὴν πεινασμένη γιὰ τὴν τολμηρὴν ἀκρότητα τοῦ λόγου καὶ διψασμένη γιὰ τὴν ἐντέλεια. Καὶ περισσότερο θὰ τὴν εὔρισκε τὴν ἀφορμὴ τοῦ ψόγου σὲ κάποια πεζολογικὴ κάπως περιγραφικότητα καὶ τάξη πὺν κάνει νὰ μοιάζουν πολλὰ ἀπὸ τὰ ποιήματα τῶν «Ἀγροτικῶν» σὰ στιχουργημένα διηγήματα μὲ ἀρχὴ καὶ μέση καὶ τέλος, χωρὶς νὰ κερδίζουν ἀπὸ τὸ στίχο. Καὶ τὰ ἐλαττώματ' αὐτὰ λείπουν ἢ ἀραιότερα εἶναι στὸν «Τραγουδιστὴ τοῦ Χωριοῦ καὶ τῆς Στάνης». Σφιχτότερος ὁ στίχος καὶ ρυθμικώτερος, τὸ ὕφος λαμπρότερο, ἐντονώτερο, ἢ ποίηση ἀδρότερη καὶ χαρακτηριστικώτερα σφραγιστὴ καὶ πλουτισμένη ἀπ' ὅλους τοὺς φραστικούς τρόπους καὶ τὶς λεξιλογικὰς πηγὰς τῆς ἡπει-

ρωτικῆς γλώσσας. Στὸ «Ἔργο τοῦ Κρυστάλλη» ποὺ τὸ παρουσίασα εἰκοσιδύο χρόνια πρὶν, ἀπὸ τὸ ἴδιο Βῆμα τοῦτο, ζωγραφικὴ τὴν ὠνόμασα τὴν ποίησίν του, ξεχωρίζοντάς την ἀπὸ τὴν ἄλλη ποίηση τὴ στοχαστικώτερη, καὶ διάβασα τότε, ὥς «ἄρτιον, καθὼς ἔλεγα, ὑπόδειγμα τῆς δυνάμεως τοῦ ζωγράφου ποιητοῦ», τὸ «Κέντημα τοῦ Μαντηλιοῦ». Εἶναι ποίημα ὑποδειγματικὸ καὶ μιᾶς σχεδὸν ἀκέριας ψηφοθετημένης εἰκόνας τῆς ἡμερῆς ἀγροτικῆς ζωῆς, καὶ μαζὶ τοῦ κόσμου ποὺ ζῇ σὲ ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Κρυστάλλη.

Στὴν ἄκρῃ τοῦ γιαλοῦ ξανθὴ κάθεται κόρη
κι ὠρεόπλουμο λευκὸ χρυσοκεντάει μαντήλι,
μαντήλι τοῦ γαμπροῦ, τοῦ γαμπροῦ τῆς κανίσκι.
Τὴ θάλασσα κεντάει μὲ τὰ λημέρια τῆς ὄλα,
κεντάει τὸν οὐρανὸ μὲ τὰ λημέρια τοῦ ἀστερία,
τὴ γῆ μὲ τὰ πολλὰ καὶ μὲ τὰ ὄραϊα λουλοῦρα.
Κεντάει κ' ἓνα βουνὸ ψηλὸ ψηλὸ καὶ μέγα·
τὸ χάραμα γλυκὰ προβάλλει στὴν κορφὴν του
καὶ βάφεται ἡ κορφὴ καὶ τοῦ βουνοῦ ἡ λουρίδα
ροδόλευκη.—Νερά καθάρια καὶ ἀσήμενια
τὰ διάπλατα πλευρὰ ξετρέχουν καὶ αὐλακώνουν.
Χιλιόχρονα, παλιά, βαθιά, ἰσκιωμένα ὀρμάνια
κεντάει στίς λαγκαδιές μὲ πράσινο μετάξι·
στοὺς ὄχτους, στὰ ριζὰ κοπάδια ἀσπρολογοῦνε
καὶ φαίνονται βοσκοί, καὶ στόμορφο κεντίδι
φλογέρες λὲς κι ἀκούς, λὲς καὶ γρικᾶς τραγούδια,
βελάσματα βραχνὰ καὶ ἡχοὺς ἀπὸ τροκάνια.

Καὶ στὸ διάβασμα προχωροῦσα τοῦ τραγουδιοῦ
ὀλάκερον ξετυλίγοντας τὸ ὕφασμα καὶ ξεδιαλύνοντας
τὸ δούλεμά του ποὺ κρατᾷ μέσα του καθαρὰ καὶ
ἀπλά, καὶ ἀρχαῖκὰ καὶ σὰν ὀμηρικά, γῆ καὶ οὐρανὸ

καὶ θάλασσα, σκηνὲς τῆς ζωῆς, λογῆς εἰδύλλια, σύν-
ολα καὶ λεπτομέρειες, νιάτα καὶ ὁμορφιά, τὸν ἄν-
θρωπο κοντὰ στὴ φύση, τὴν ἴδια τὴν ξανθὴ κεντή-
τρα μὲ τὰ γλυκύτερά της ἰδανικά· καὶ τελείωνα τὴν
ἀνάλυση, λέγοντας τότε : «Τί λείπει μόνον ἀπὸ τὴν
εἰκόνα ; Ἐκεῖνος, ὁ γαμβρός. Αὐτὸς δὲν ζωγραφίζε-
ται· ψάλλεται μόνον· δὲν εἶναι πλέον ἢ γραφικὴ πα-
ράστασις· εἶναι τὸ μουσικὸν ὄνειρον τῆς κόρης» :

Μαντήλι πλουμερὸ καὶ χρυσοκεντημένο,
ποιὸς νά ναι τάχα ὁ νιὸς ὁποῦ θὰ σ' ἀποχτήσῃ ;
Ποιὸς νά ναι τάχα ὁ νιὸς ποῦ μ' ἓνα δαχτυλίδι,
μαντήλι μου ἀκριβό, κανίονι θὰ σὲ πάρῃ ;
Ποιὸς νά ναι τάχα ὁ νιὸς ποῦ μ' ἓνα φίλημά του
γλυκὸ καὶ φλογερό, ἀπ' τὸ λευκὸ μου χέρι
στὴν κλίνη τὴν ἀνὴρ δα μ' ὀδηγήσῃ νύφη ;
Ποιὸς νά ναι τάχα αὐτός ; Πέτε μου ἔσείς, ὁ γαμβρός,
κ' ἔσείς, καλὰ ποῦλιά. Μουρομούρυσέ μου ἀγάλια
ἔσύ, ὦραϊε γιαλέ, καὶ γαλανὸ σῦρανέ μου !
Ἐσύ, φτερουγιαστέ, καθάρτε λογισμέ μου,
γιατὶ δὲ μοῦ τὸν λές, γιατί δὲ μοῦ τὸν δείχνεις,
γιατὶ μιὰ ὦραϊα βραδιά κρυφὰ δὲ μοῦ τὸν φέρνεις
σὰν ὄνειρο χρυσὸ γλυκὰ στὴν ἀγκαλιά μου ; »

*
* *

Στὰ «Τραγούδια τοῦ Χωριοῦ», τὸ πρῶτο μέρος
τοῦ μικροῦ βιβλίου τοῦ «Τραγουδιστῆ», ὁ ποιητὴς
πάντα γέροντας πρὸς κάποιαν ἀρρενωπὰ ἡλιοψη-
μένη ἀπὸ τὸν αἴρα καὶ τὴ ζωὴ τοῦ βουνοῦ ὁμορφιά,
μολαταῦτα κρατεῖ ἀκόμα κάποια θηλυκὴ μαλακωσύνη
καί, συνηθισμένη στὰ εἰδύλλια, ἡμερότητα. Ἀκόμα

καὶ τῆς μορφῆς ἡ **μαεστρία** δὲ δείχνει· ἐκεῖ σὲ ὅλη της τὴν ἔκταση. Καὶ τὸ «Κέντημα τοῦ Μαντηλιοῦ» ἔχει παραγεμίσματα καὶ ἀτέλειες. Μὲ τὸ δεύτερο μέρος τοῦ μικροῦ βιβλίου, μὲ τὰ «Τραγούδια τῆς σιάνης», τὸ θηλυκὸ στοιχεῖο, σὰ νὰ παραμερίζῃ ὁλότελα· τὸ γαλανὸ λουλούδι τοῦ παραμυθιοῦ παύει τὸ ἀνθισμὰ του· τὰ χέρια τοῦ ποιητῆ, ροζωμένα πιά, σφίγγοντας δαμάζουνε στὸ πάλαιμα τὴν Βάκχην Ποίησιν, καθὼς γίνεται στὸ περίφημο **Πρελούντιο** ποὺ μᾶς ἔδωκε στὶς «Βάρβαρες ᾠδές» του ὁ Ἰταλὸς Καρντιούτσης. Ἕνας φυσιοκρατικὸς πραγματισμὸς κυβερνᾷ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τοὺς στερνότερους στίχους τοῦ Κρυστάλλου. Καὶ καθὼς μέσα στὴν «Ἀγροτική» τὸ πεζολογικὸ στοιχεῖο βρίσκεται περισσότερο στὴ μορφὴ, στὴν κατασκευή, — τὸ πεζολογικὸ στοιχεῖο μὲ τὰ «Τραγούδια τῆς σιάνης» φέρεται στὴν οὐσίαν, στὸ περιεχόμενον. Τὴν ποιητικὴν τὴν ὑπεροχὴν τὴν δίνει τὸ μαστόρεμα τοῦ στίχου, ἡ μεγαλόπρεπη ἐντέλεια τοῦ ὕφους. Ὁ Κρυστάλλης ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰ μαθήματα καὶ τὰ παραδείγματα νέων τριγύρω του λογοτεχνιῶν, καθὼς εἶχεν ἀνοιχτὰ καὶ τὰ μάτια του καὶ ταῦτιά του στοὺς λογιῆς ἤχους καὶ στὶς διάφορες ἰδέες καὶ τὶς προσπάθειες ποὺ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον σκορπισμένες ἀνάμεσα στοὺς νέους καὶ ἀκουσμένες μέσα στὴ διανοητικὴ ἀτμοσφαῖρα τῆς Ἀθήνας ριζώναν καὶ καρποφοροῦσαν καὶ δουλεύανε γιὰ τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν μεταμόρφωσιν τῆς νέας ποιητικῆς μας τέχνης, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἡπειρωτικὰ τραγούδια καὶ τὸ Βαλαωρίτη, Πολυλᾶς καὶ Καλοσγοῦρος οἱ Κερκυραῖοι, ὁ Ψυχάρης καὶ οἱ θαρρεμένοι ἀπὸ τὸ παράδειγμα του,

ἡ νέα γενεὰ τῶν ποιητῶν καὶ διηγηματογράφων γύρω του ποὺ γυρεύανε καινούριο δρόμο νὰ χαράξουν· ὁ Κρυστάλλης, πλούσια ὠφελημένος ἀπ' ὅλ' αὐτὰ τὰ παραδείγματα, τὰ ἐχρησιμοποίησε ὄχι καθὼς τὸ παθαίνουν οἱ μέτριοι καὶ οἱ ἀδύνατοι, ἀγκομαχώντας ἀπὸ τὸ σφίξιμο ποὺ τοὺς κάνει δουλικὴ ἀπομίμηση· γιὰ τὴν τόνωση καὶ τὴν ἀνάδειξη τοῦ ἴδιου του προσώπου. Μὲ τὸ στίχο ἔκαμεν ὅ,τι ἄλλοι γύρω του μὲ τὸν πεζὸ λόγο, καὶ στὰ συνήθια καὶ στὰ αἰσθήματα καὶ στὶς λεπτομέρειες τῆς ποιμενικῆς ζωῆς ποὺ ἕως τότε στοὺς λαογράφους καὶ μόνο χρησίμευαν ἢ σὲ λιτοὺς καὶ χωρὶς φιλοδοξίας διηγηματογράφους, στὸν κόσμον αὐτὸν ἔδωκε καὶ με τοὺς μετρημένους του στίχους ρυθμικὴ πρωτόφαντὴ χάρις ποὺ φτάνει ἕως τὴν ἐπικὴ μεγαλοπρέπεια. Ἡ ἄλλη μιὰ φασὰ ἢ δημοτικὴ γλῶσσα (ποὺ καθὼς ἔγραφε ὁ Βαλαωρίτης πρὸς τὴ γυναῖκα του, τῆς ἔανάδωκε μὲ τὸ «Θανάση Διάκο» τὴν ἀρχαία *rustica* λαμπρότητα) — ἔτσι λαμπρὰ καὶ περισσότερο λεπτολογημένα φανερώθηκε. Ἕνας τέτοιος νεωτεριστικὸς πραγματισμὸς πλησιάζει πρὸ πολὺ στὸν ἀρχαῖον κλασσικισμὸ ποὺ τρέφεται ἄμεσ' ἀπὸ τὴ ζωὴ, στὴν ποίηση ποὺ ὁ Σίλλερ ὠνόμασε *ἀφελῆ*, βάζοντάς της ἐνάντια τὴν *αἰσθηματικὴ*. Μαρτυρικὰ τῆς ἐργασίας αὐτῆς τοῦ Κρυστάλλη ὁ «Τρύγος», ἡ «Περδικοπούλα», ὁ «Κοῦρος», ὁ «Ἐτοιμοθάνατος βοσκός», ἡ «Ἀρπαγὴ», ὁ «Ἀῖτὸς τοῦ Ἀσπροπόταμου», (ποὺ μοῦ θυμίζει τὴ ζωγραφικὴ δεξιότην κάποιων στίχων τοῦ Λεκόντ Δελίλ), καὶ τὸ ὑποδειγματικώτερον ἀπ' ὅλα, ὁ «Γένος». Τὸ ποίημ' αὐτὸ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ οἱ ὁμιλίαι πού, ξημερῶ-

νοντας πρωτοχρονιά, μαζώνονται καὶ μὲ ξεφωνητὰ σκορπίζουν καὶ πλέκουνε στὸ χειμαδιό τους τσελιγγάδες καὶ πιστικοί. **Γένος** εἶναι ὁ καιρὸς ποὺ γενοῦν τὰ πρόβατα στὰ χειμαδιά.

Χειμώνιασε. Χιόνια πολλὰ στὰ κορφοβούνια πέφτουν, ρεύουν τὰ φύλλα τῶν κλαριῶν, ξεσκιώνουν τὰ λογγάρια, θολώνουν οἱ νεροσυρμές, οἱ βρύσες κρουσταλλιάζουν, κ' οἱ τσελιγγάδες κουβαλοῦν στοὺς κάμπους τὰ κοπάδια. Ὁ Μάμαλης ἀπ' τ' Ἄγραφα στὴ Λεπενοῦ τὰ πῆγε, ὁ Θάνος τ' Ἀσπροπόταμου, τοῦ Μαλακάση ὁ Μπάρδας, κατέβηκαν γιὰ χειμαδιό στὸν κάμπο τοῦ Τρικάλου. Τὴν Ἀλασσῶνα ἐδιάλεξε τοῦ Σμόλκα ὁ Χατζημπῦρος, ὁ Κάγκαλος τοῦ Ζαγοριοῦ στὸ Λαῖον ξεχειμάζει, τοῦ Κουρμαλιάσα ὁ Τσέλιγγας, ὁ Γούρης ὁ Ψαλίδας τῆς Βαλαώρας τὰ ξερβὰ τὰ βοσκοτόπια πῆρε. Εἰς τὴν σάγγα τοῦ Ψαλίδα σὺνταξισμέν' οἱ πιστικοὶ ἐνύχτιον στο γένος.

Ὁ Θάνος, ὁ Μάμαλης, ὁ Μπάρδας, ὁ Κάγκαλος, καὶ συντροφία δὲν εἶναι οἱ μὲ τὸν ἀρματωλικὸ φωτοστέφανο καπεταναῖοι τοῦ Βαλαωρίτη, ὁ Νικοτσάρας, ὁ Βλαχάβας, ὁ Κατσαντώνης. Εἶναι ἀπλοὶ ἀμήμαντοι βοσκοί, τὸ ποίημα εἶναι γιομᾶτο ἀπὸ κύρια ὀνόματα καὶ ἀντρῶν καὶ γυναικῶν. Μὰ καὶ τὰ ὀνόματ' αὐτὰ ἀκόμα, καθὼς μᾶς ἔρχονται ἀπὸ τὰ βάθη ὄχι χρόνων, ἀλλὰ τόπων σὰν ξένων ἀπὸ μᾶς, καὶ καθὼς ἐξακοντίζονται ἀπὸ τὰ γυμνασμένα χέρια τοῦ ἀγωνιστῆ ποιητῆ, προσδίνουν τοῦ στίχου ἀθλητικὴ χάρη καὶ κάτι σὰν ἥρωϊκό. Καὶ θυμοῦμαι τὸ μεγάλο διδάσκαλο καὶ τεχνίτη τοῦ ὕφους, τὸ γάλλο Φλωμπέρ, ποὺ ὠνειρεύονταν τὸ πρόγραμμα ποὺ ὁ

ἴδιος ἐφάρμοσε, κ' ὕστερ' ἀπ' αὐτὸν οἱ ὀνομασμένοι
 ρεαλιστὲς ἢ νατουραλιστὲς πρὶν πλουτίσανε τῇ γαλ-
 λικῇ φιλολογίᾳ καί, καθολικώτερα, τὴν εὐρωπαϊκὴν
 πεζογραφίαν σὲ ὁρισμένους χρονικοὺς κύκλους τοῦ
 περασμένου αἰῶνα κι ἀφήσανε καὶ σ' ἡμᾶς ἐδῶ τὰ
 σημάδια τους· ἔγραφε πὼς θὰ εἶτανε σημαντικὴ καὶ
 πρωτότυπη δοκιμὴ νὰ γράψῃ κανεὶς τὴ συνηθισμένη
 ζωὴ, καθὼς γράφει τὴν ἱστορίαν ἢ τὸ ἔπος, δίνον-
 τας τοῦ πεζοῦ λόγου τὸ ρυθμὸ τοῦ στίχου.

Τῆς γειτονιάς ἀραδιαστὲς θὰ κάθονται οἱ κοπέλλες,

παρατηρεῖ ἓνας ἀπὸ τοὺς τσοπάνηδες, ὁ αἰσθημα-
 τικώτερος, καὶ συλλογίζεται πὼς θὰ πορεύωνται τὴ
 ὥρα ἐκείνη μέσα στὸ χωριὸ τὰ κορίτσια. «Νυχτέρι
 θὰ χουν ἀπόψε σπῆτι μας.

Τοῦ Τάγκα τὰ πουρνάρια

κούτσουρα τετραπανωτὰ θὰ κάθουν στὴ γωνιά μας,
 καὶ παραστιᾶς ὁλόγυρα μέσ' ἀφ' τὸν πυρομάχο,
 τῆς γειτονιάς ἀραδιαστὲς θὰ κάθονται οἱ κοπέλλες,
 ἡ Σούλα, ἡ Τέρω, ἡ Γιάννα μου, τοῦ Χρηστοδῆμα ἡ κόρη,
 τοῦ Δαλαπάσκα ἡ γαλανή, τοῦ Σοῦδα ἡ μαυρομάτα,
 τοῦ Δίπλα ἡ Μόρφω ἡ κάλλεσα...

Κι ἀραδιάζονται σύνεργα καὶ καθέκαστα τῆς τσο-
 πάνικης ζωῆς: «Ἡ δροῦγα, οἱ συρματόβεργες, τὸ
 γνέμα, τὰ πλουμίδια ἀπόψε ἀναμερίζονται...» Καὶ
 ὁ αἰσθηματίας βοσκὸς ἀναγαλλιάζει μὲ τὴ σκέψη
 πὼς οἱ λιγερεὲς τοῦ χωριοῦ δὲ θὰ δουλεύουν τὴν
 ὥρα τούτη, ἀλλὰ...

«Τηρᾶν τὴ φλόγα ἀπόψε
 μὲ τὸ βαρὺ της τὸ βοητὸ ὅπου τὲς σχίζες γλύφει
 καὶ τὰ βαριά τὰ σύδαιλα, μὲ τὴν πνογὰ τοῦ ἀνέμου
 ποὺ ξερριζώνει τὰ δεντρά, μαντεύονται οἱ κοπέλλες.
 Γιὰ ἐμᾶς μαντεύονται, παιδιά, γιὰ ἐμᾶς ἀναρωτᾶνε
 τᾶχρια τάνήμερα στοιχειά, γιὰ ἐμᾶς τάματα κάνουν,
 γιὰ ἐμᾶς χτυπᾷ ἡ καρδούλα τους...

Στὸ ἴδιο τὸ ποίημα ἓνας ἄλλος πιστικὸς συλλο-
 γίζεται ὅχι πιά τὲς κοπέλλες· νοσταλγεῖ γιὰ τὴν
 ἀνοιξη καὶ ἀναστενάζει:

—Ἀχ! πότε θάρθ᾽ ἡ ἀνοιξη!

Κ' ἓνας ἄλλος, καλόβολος πάντα τὸν παρηγορεῖ:

«Ἐ, μὴ χολιάτε, βρε παιδιά, τρεῖς μῆνες εἶναι ἀκόμα
 σὰ δώση ὁ ἥλιος τ' Ἀπριλίου καὶ λειάσουνε τὰ χιόνια
 καὶ χορταριάσουν οἱ πλαγιές καὶ ἡ ἀριά κι ὁ γάβρος,
 δικά μας εἶναι τὰ βουνά, τρεῖς μῆνες εἶναι ἀκόμα.
 Ἀπόψε ὁ χρόνος ξεψυχάει κι αὐτὸ τὸ νεροπόντι
 θὰ εἶν' ὁ στερνὸς παραδαρμὸς τοῦ ψυχομάχητοῦ του.

Ὁ Ἀρχιτέλιγας τοὺς τάζει πλούσιους πρωτο-
 χρονιάτικους μποναμάδες ἀρνιῶν καὶ ἡ συνάθροιση
 διαλύεται μὲ χαρωπὰ ἀνακράσματα:

Νὰ σοῦ χιλιάσουν, τσέλιγγα, νὰ ζήσης χίλια χρόνια!
 Καὶ τῆς εὐχῆς ὁ ἀντίλαλος ἀπ' τὸ καλύβι μέσα
 ὥς ἔξω ἐχύθη...

Στὸ ποίημα τοῦτο, πιστὸ κομμάτι τῆς ζωῆς,
 χωρὶς κανένα στόλισμα παραμυθιοῦ, χωρὶς κανένα

θαῦμα θρύλου, χωρίς κανένα μυστήριο ποιητικό, μο-
 λαταῦτα, με μόνη τὴ δύναμη τῆς μορφῆς, με τοῦ ἐκ-
 φραστικοῦ τὴν ἔνταση, με τὸν ἀψευγάδιαστο στίχο, με
 τὸ τολμηρὰ μαστορεμένο μεταχείρισμα ὅλων τῶν χα-
 ρακτηριστικῶν κι ὅλων τῶν πόρων τῆς γλώσσας, μοῦ
 δίνει τὸ ὄνειρευτὸ λαχτάρισμα τῆς ποιητικῆς ὁμορ-
 φιάς. Ξαναφωνάζω τὸ φῶνασμα τοῦ Φλωμπέρ: Τὸ
 ὕφος εἶναι τὸ πᾶν.—Ψάχνω, καὶ βρίσκω στὴ φρα-
 στικῇ ἐντέλεια τὴν ἴδια τὴ συγκίνηση μεταμορφω-
 μένη· τὸ αἶσθημα, σχηματισμένο. Μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ
 αἶσθημα χωρίς τέχνη· δὲ γίνεται τέχνη χωρίς αἶ-
 σθημα· ἡ ἴδια ἡ τέχνη, καθὼς λάμπει, δείχνει πὼς
 ἀπὸ κάτω καίει μιὰ φωτιά. Γιὰ νὰ αἰσθανθῶ τὴν
 ὁμορφιὰν αὐτὴ δὲ χρειάζεται νὰ τὴν ξέρω ἢ νὰ τὴ
 ζῶ ἢ καὶ νὰ τὴν ἀγαπᾶ τὴ ζωὴ ποὺ ζωγραφίζει ὁ
 ποιητής. Οἱ καρδιάρες, οἱ σαρκοῦγες, οἱ τσαπανηδες,
 τάρνιά, τάρνοπόκια, κανεῖς σταχτοστικός δὲ λέει πὼς
 εἶναι ἢ πὼς πρέπει νὰ εἶναι τὸ Ἄλφα καὶ τὸ Ὠμέγα
 τῆς ποιητικῆς ἀτμοσφαίρας καὶ ὁ μοναδικὸς οἶστρος.
 Σὲ μιὰ φανταστικὴ στιγμή ποὺ πεθαίνουμ' ἐδῶ καὶ
 ξαναζοῦμε στὰ Ἡλύσια τῆς Τέχνης, ὁ ποιητής με
 κάνει, ὁ ποιητής με βιάζει νὰ τὸν ἀγαπήσω ἰδανι-
 κευμένο πάντα τὸν κόσμον αὐτὸν ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν
 τρόπο τὸν πραγματολογικό, τὸν ὠμὸ σχεδὸν ποὺ
 μοῦ τὸν ξαναπαρασταίνει καθὼς ἓνας ἄλλος ποιητής,
 ἀντίθετης τέχνης, λ. χ. ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος, με
 κάνει νὰ τὸν ἀγαπήσω τὸ Ρήγα τὸ Βελεστινλῆ, τοῦ
 Γένους τὸν πρωτομάρτυρα, με τὸν τρόπο τὸν αἰθέ-
 ρια ρωμαντικὸ ποὺ μοῦ παραλλάζει τὴν πραγματικὴ
 τραχειὰ του εἰκόνα σὲ εἶδος ἀγιογραφίας προρρηφα-

λιτικῆς. Γιατὶ ἡ ποίηση δὲν εἶναι σιὰ πράγματα, οὔτε σιὰ θέματα ἢ ὁμορφιά. Φωλιάζουν ὁμορφιά καὶ ποίησι στὸν ποιητὴ μέσα. «Πάντων μέτρον ἄνθρωπος». Καὶ ὁ καλλιτέχνης εἶναι τοῦ ἰδανικοῦ ὁ κύριος καὶ ὁ μοιραστής, παίρνοντάς το ἀπὸ κάθε τι καὶ ἀπὸ τὰ ταπεινότερα, Μὲ τὸ νάγαπούμ' ἓνα ποίημα, ἓνα ἔργο τέχνης, δὲν κάνουμε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ θαυμάζουμε τὸν πλάστη του.

Ὅμως μέσα στὴν ἴδια μου παλιὰ κριτικὴ δοκιμὴ πού προανάφερα γιὰ τὸ «Ἔργο τοῦ Κρυστάλλη», σημείωνα καὶ τοῦτα :

«Εἰς τὰ τραγούδια τῆς Στάνης» ὁ ποιητὴς ἐξαντλεῖ τὰ ἐφόδια τῆς τέχνης του, καὶ υπερβάλλων τὰ ὅρια αὐτῆς, προσεγγίζει τοῦ πεζογραφικοῦ κόσμου τὰ σύνορα καὶ προαγγέλλει τὸν συγγραφέα τῶν θαυμαστικῶν «Πεζογραφημάτων», ὅποια τὰ «Χαλάρια», τὰ «Μάρμαρα», ἢ «Εἰζόνια»· ἀλλὰ τὰ πεζογραφήματα ταῦτα ὄχι ὀλιγώτερον ποιητικά, ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν αὐτὴν πνοήν, ὑπακούοντα εἰς τοὺς αὐτοὺς νόμους καί, κατὰ συνέπειαν, συντεθειμένα εἰς τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, ὥς ἀπαιτεῖ καὶ ἡ μᾶλλον στοιχειώδης λογικὴ τῆς φιλολογικῆς δημιουργίας». Στὸν Κρυστάλλη διηγηματογράφο οὔτε καιρὸς εἶναι νὰ σταματήσω, οὔτε τὸ πρόγραμμα τῶν ὁμιλιῶν αὐτῶν τὸ ἐπιτρέπει. Καὶ λυποῦμαι γιατί οὔτε πού μπορῶ τὸν ποιητὴν αὐτὸν ἀποχαιρετώντας, δυὸ λόγια νὰ πῶ καὶ λίγους στίχους νὰ ἀπαγγείλλω ἀπὸ τὸν «Ψωμοπάτη» τὸ στερνὰ καὶ γεννημένο καὶ τυπωμένο ἔργο, πού μέσα σ' αὐτὸ ταιριάζεται περισσότερο φρον-

τισμένη ἢ λυρική θέρη μετὰ τὴν ἀφηγηματικὴν τάξιν, ἢ ποίησιν μετὰ τὴν διήγησιν, καὶ συγχωνεύονται τὸ αἰσθηματικὸ εἰδύλλιον τῶν τραγουδιῶν τοῦ χωριοῦ μετὰ τὴν φυσιογραφικὴν παραστατικὴν τῶν τραγουδιῶν τῆς Στάνης.

6. Ὁ Βιζυηνὸς καὶ ὁ Κρυστάλλης.

Ὁ Βιζυηνὸς καὶ ὁ Κρυστάλλης. Προσεπάθησα, μετὰ χάσματα καὶ μετὰ κενὰ καὶ μετὰ ἐμπόδια, κλεισμένος μέσα στὰ στενὰ σύνορα μιᾶς θηλίας, νὰ παρουσιάσω τὴν εἰκόνα τους καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα καὶ στὰ καθέκαστα καὶ συνολικότερα, τὸ ἔργο τους. Σὲ χωριστὸ κύκλον καθένας ἀπ' αὐτοὺς γεννημένος καὶ ἀγαθωμένος. Ὁ ἓνας ἀνατέλλει, ὅταν ὁ ἄλλος ἐγγίζει πρὸς τὴν δύσιν του. Ὅμως ὁ νεώτερος φεύγει προτύτερα. Καὶ οἱ δύο πεθαίνουν πρόωγα, ὁ πρῶτος μέσα στὴν ἡλικίαν ποὺ ἀκμάζει ὁ νοῦς, ὁ δεύτερος παλληκάρη. Ὅμως οἱ χωριστοὶ κύκλοι ποὺ ζώνουν τὸν καθένα συνορεύουν. Καὶ οἱ δύο ὅσο κι ἂν εἶναι διαφορετικοί, ἔχουν κοινὰ σημάδια καὶ συναπαντήματα. Καὶ οἱ δύο τέκνα τοῦ λαοῦ, μέσ' ἀπὸ τὰ σπλάγχνα του, παρείσαχτοι τῆς ἀστικῆς ζωῆς· ὁ Βιζυηνὸς σωστὸς ἀνατολίτης καὶ στὴ φύσιν καὶ στὴν ὄψιν καὶ στοὺς τρόπους καὶ μετὰ ὅλο τὸ βερνίκωμα τῆς παιδείας του καὶ τῆς γερμανικῆς σοφίας· ὁ Κρυστάλλης βλάχος τῶν ἡπειρωτικῶν τσελιγγάδων, καὶ μετὰ ὅλο τὸ λεπτό

του καλλιτεχνικὸ ψυχόρητο. Κατάλληλο στεφάνι τῶν προσώπων τους δὲν εἶναι ἡ Ἀθήνα, καὶ τῆς πολιτείας τὸ συμπερικύκλωμα σὰ νὰ τὰ στενοχωρῇ τὰ στέρνα τους, πλασμένα γιὰ τὸν ἄερα τῶν ἀνοιχτόκαμπων καὶ τῶν βουνότοπων. Καὶ ἡ ἀτίμητη ὁμορφιά τους εἶναι πὼς καὶ τῶν δυὸ τὸ ἔργο πάντα κρατεῖ ἀξεθύμαστη τῇ βαρεῖᾳ μυρουδιᾷ τοῦ τόπυ πού τοὺς γέννησε καὶ πού ζήσανε τὰ πρῶτα χρόνια τους. Ὁ Βιζυηνὸς ἐσωτερικώτερος, κινητικώτερος, ἀτελέστερος· ὁ Κρυστάλλης τεχνικώτερος, στερεώτερα πατώντας, τελειότερος. Καὶ οἱ δυὸ δὲν εἶναι ποιητὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, ὅ,τι ὀνομάζεται ἀπὸ τοὺς ψυχολόγους *ἐνδοσκοπίας*, δὲν τὸ γνωρίζουν.

Ἀλλὰ τὸ ὑποκείμενο μέσα τους δὲν εἶναι γιὰ τοῦτο λιγώτερο αἰσθαντικόν, καὶ τὸ ἔγω τους ἔνα μὲ τὸν κόσμον τὸν ἐξωτερικόν τὸ ἐκφράζουν σὰ συμφωνημένα μὲ τὴ φαντασία καὶ μὲ τὴν καρδίᾳ ἑνὸς λαοῦ. Καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, στοῦ τραγουδιοῦ τὸ στίχο, ἀπὸ ἐκείνους πρῶτα, μέσα στὸ ἀττικὸ ἐργαστήρι, ὥστερ' ἀπὸ τὰ παραδείγματα Σολωμῶν καὶ Βαλαωρίτηδων, ἀρχίζει νὰ δουλεύεται καὶ ἔντονα καὶ ἄκρατα· συστηματικὰ ἀπὸ τὸν Κρυστάλλη, ντιλειανικώτερ' ἀπὸ τὸ Βιζυηνό. Καὶ οἱ δυὸ κερυδαλοὶ ὀρθρινοί· ὅμως ὁ ἕνας προμηνᾷ τὸ ξημέρωμα, καὶ σὰ νὰ μᾶς τὸ φέρνῃ ὁ ἄλλος.

Ἔτσι: ἀπὸ τὸ Ρήγα τὸν ἐθνικὸ πρωτομάρτυρα ἴσα μὲ τὸν Κρυστάλλη μὲ τὴ μαρτυρικὴ του ζωὴ, ὁ χορὸς «τῶν ἐκλιπόντων ἤδη Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ 19ου αἰῶνος» δὲν ἔπαψε νὰ ψάλλῃ γύρω στὸ βωμὸ

τὸ συμφωνικὸ τοῦ ποίημα πότε μπροστὰ τὰ βήματά του φέροντας καὶ πότε πίσω· ὅμως ἀγάλια ἀγάλια καὶ μὲ τὸν καιρὸ συμπληρώνοντας, ρυθμίζοντας ὀγκώνοντας, λαμπρύνοντας τὸ τραγούδι αὐτό.

Τώρα: μπορεῖ νὰ ποῦμε πὼς ἡ νέα ἑλληνικὴ ποίηση ἔφτασε μὲ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα ποῦ μᾶς πέ-
ρασε, καὶ μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους τοὺς ἀραδιασμέ-
νους μέσα στὸ πρόγραμμα τοῦ συλλόγου «Παρνασ-
σοῦ», μπορούμε νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς ἔφτασε
σ' ἐκεῖνο τὸ βαθμὸ τοῦ ὕψους ποῦ χρειάζεται γιὰ νὰ
προστεθῇ καινούργιο μέλος, ἄξιο τῆς φήμης τῆς παγ-
κόσμιας, στὸν ὀργανισμό τῆς ἱστορίας, ὄχι πιά τῆς νέας
ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ τῆς λογοτεχνίας τῆς εὐ-
ρωπαϊκῆς ποῦ δὲν εἶναι παρὰ ἓνα κεφάλαιο μονάχα
ἡ τέχνη τῆς πατρίδος μας. Ὑποθέτω πὼς ὄχι. Ὅμως
ἀνίσως βέβαιος δὲν εἶμαι, γιὰ καὶ ποῖος μπορεῖ νὰ
βεβαιώσῃ σὲ ζητήματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ;—ἔχω τὴν
ἐλπίδα καὶ τὴν πίστη. Ἐλπίζω καὶ πιστεύω πὼς τὸ
ἄγγισμα τοῦ ὄνειρεμένου αὐτοῦ ὕψους θὰ κατορθωθῇ
στὸν αἰῶνα τὸν τωρινό, ἀνίσως καὶ σ' αὐτὸ τὸ με-
ταξὺ κανένα σκότος μεσαιωνικὸ—ποιὸς ξέρει!—στοὺς
τρομαχτικὸς καιροὺς ποῦ ζοῦμε, δὲ σταματήσῃ κάθε
δρόμο πρὸς τὸ φῶς. Ἐλπίζω καὶ πιστεύω πὼς τὸν
αἰῶνα τοῦτο θὰ τότε στεφανώσῃ ἡ δόξα μιᾶς νέας
Ἑλληνικῆς ποιητικῆς τέχνης, ὑπέρτερης, ποῦ θὰ
εἶναι ἀξεχώριστα καὶ ποίηση εὐρωπαϊκὴ πρώτης
γραμμῆς. Ἐλπίζω καὶ πιστεύω πὼς ὅταν ἔρθῃ πάλι
τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, καὶ σύλλογος αἰωνόβιος
τότε ὁ «Παρνασσὸς» καλέσῃ, καθὼς τώρα, τοὺς

ρήτορες του γιὰ νὰ τιμήσουν τὴν μνήμη τῶν «ἐκλι-
πόντων ποιητῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος», μπροστὰ
σ' ἐκείνων τὸν ὄγκο καὶ τὸ φέγγος, οἱ διαλεχτοὶ τοῦ
τραγουδιοῦ ποὺ μνημονευτήκαν ἕνας ἕνας ἀπὸ τὸ
Βῆμα τοῦτο, καὶ οἱ κορυφαῖοι μέσα σ' αὐτοὺς ἀκόμα,
δὲ θὰ φαίνωνται παρὰ σκοτεινοὶ προφῆτες καὶ τα-
πεινοὶ πρόδρομοι.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΤΕΛΟΣ

ΑΘΗΝΩΝ